

Encycl.O.
52/16

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 16. —

MAGYARORSZÁG
OKNYOMOZÓ TÖRTÉNETE

RÖVID ELŐADÁSBAN.

IRTA

CSEH LAJOS,

FŐGYMN. TANÁR.

Encycl. O.

52/16

POZSONY. 1899. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Wigand F. K. könyvnyomdája, Pozsonyban.

I. A magyar föld ős, pogány korszaka 972-ig.

1. Magyarország a magyarok beköltözése előtt.

Hazánk már a történelem előtti korban lakott föld volt. Az emberiség valamennyi fejlődési korszakának a nyomait megtaláljuk. Az ős ember hazánkban is durva kőből készíti eszközeit és fegyvereit (palaeolith kőkorszak).

Lakásai a természettől alkotott mészkőbarlangok. Ezekért ví élet-halálharcot a barlangi medvével, orrszarvúval, mamuttal és egyéb vadakkal. Fejlődést jelent, midőn már eszközeinek csinosabb formát ad, megcsiszolja, kialakítja (neolith kőkorszak). Nyéllel ellátott baltája már félelmes fegyver kezében.

A tűz ismerete kényelmet biztosít. Társulási ösztönéből kifolyólag az eddig külön élő családok egyesülnek, népes telepeket alkotnak.

Agyagból kivájt boglyaalakú odúkban vagy tavakban épített czölöpépítményekben laknak.

Az előbbi korszak mellett világosan tanuskodnak hazánk csontbarlangjai (igriczi, hermaneczi, haligóczi, különösen az aggteleki) valamint konyhahulladék halmai (garamkövesdi, szíhalmi). Az utóbbi mellett bizonyítanak a tolnamegyei Lengyelen s a hunyadmegyei Tordoson talált őstelepek, nem különben a Fertőben a czölöpépítmények nyomai.

Az embert később valószínűleg a véletlen az érzekkel ismerteti meg. A mint a tűzzel jobban tud bánni, a könnyen olvasható rézből készíti eszközeit, ez a rézkorszak. Hazánkban nyomait a Mátra vidékén talált rézfokosok és kalapácsok tanúsítják.

A tiszta réz használata rövid ideig tarthatott. Rézszközöket csakis nálunk és Irországban találunk. A rezet az ónnal keverik és a keményebb bronzot nyerik. Bronzkorszakbeli leleteink tömegesek. Elhagyott vagy elrejtett műhelyekre akadnak. Telvék ezek liliomalakú csészéskardokkal, kar- és lábpereczekkel, fibulákkal, kösöntyűkkel, lószerszámokkal, konyhaedényekkel stb.

A bronz használatát is kiszorítja a vas és kezdődik a történelmi korszak.

A kő- és rézkorszakbeli népek fajáról, nyelvéről semmi tudomásunk sincs. A bronzkorszakbeli népek közül Herodotos említi a thrák fajú agathyrseket a Maris (Maros) folyó környékén.

Makedoniai Fülöp korában a kelták lepik el hazánkat, Pénzeik, fegyvereik már vasból készítvék, ékszereik arany és ezüstből (fokorui arany ékszer). Az agathyrsek elhagyott helyeit a szintén thrák fajú dákok foglalják el. A harcziás nép nagyobb erőt fejt ki Burvista (50. Kr. e.), majd Decebalus király korában (65—105. Kr. u.) A keltákat kiszorítja a Duna-Tisza közéből, de a Burvista halála után beállott hanyatlási korban a Duna-Tisza közé a szarmát fajú jazygok lovas népe tolakodik be.

A kelták, de különösen a Decebalus uralma alatt megerősödött dákok betöréseikkel háborgatják a római birodalmat. A határok védelme már Augustust arra készítette, hogy elfoglalja a Dráva és a Száva közét, majd hogy a határokat a Duna vonaláig tolja ki. Az egész Dunántúl meghódítását Trajanus viszi végbe, ki Erdélyben Decebalus leverésével a dák uralmat is megsemmisíti (105. Kr. u.)

Igy hazánk területén két provinciájuk van a rómaiaknak: Pannonia, a Dunántúl a Száváig és Dacia, Erdélyben és a tiszántúli részekben. A jazygok, földjén az átkelést szerződésük biztosítja. A jazygok valamint az é. ny. felföldön lakó german kvádok függetlenséget élveznek.

A kelták és a dákok elég magas műveltségi fokon állottak. Megkönnyítette ez a római műveltség meghonosodását. A római nyelvvel a római életmód és szokások kapnak lábra. Municipiumok s kolóniák keletkeznek. Egyik másika már kelta s dák városok helyén. A rómaiak még a kelta neveket is meg-

tartják. Aquincum, Tibiscus, Danubius stb. kelta nevekből származnak.

A mai kor életmódjára emlékeztető műveltebb életmódnak a népvándorlás vet véget. Aurelianus császár 274. körül Dáciából vonja ki a legiókat. Letelepdednek itt a góthok. A góthokat kiszorítják a hunok. Az 5. század közepén ellepték a barbarok már Pannoniát is, ámbár itt nem egyszerre semmisült meg a római uralom.

Attila a hun király (434—453) kelet Európa összes barbárait egyesíti uralma alatt. Halála után azonban új népeket találunk hazánk területén. Dacziában gepidákat, Pannoniában a keleti góthokat, a Duna-Tisza közén a herulokat, az é. ny. felföldön a rúgiakat.

Az egész országra kiterjesztik mégegyszer hatalmukat az avarok. Több mint 200 évi fentállás után (568—803.) hatalmuknak Nagy Károly vet véget.

A hun uralom emlékei hazánkban a kunhalmok, *kurgunok* s néhány lelet (nagyszentmiklósi). Az avar korszak nyomai a gyűrűalakú sánczok (ringek, győrök), úgyszintén az itt-ott talált leletek emlékeztetnek rájuk (kunágotai, sz. endrei, ozorai).

2. A magyar nemzet származása.

A magyar nemzetet a mondák a hun testvér nemzetének mondják. E mondák nem hazai talajból keltek ki, idegenből, a németektől származtak át a monda elemei hozzánk.

A nemzetek hovatarozásának biztosabb ismeretői a faji jelleg és a nyelv. Nyelvészeink azonban mind ezideig nem tudtak egyébben megegyezni, mint hogy a magyar az ural-altáji nagy nyelvcsaládba tartozik. Ennek vajjon török vagy finn-ugor osztályába tartozunk-e, mindig vita tárgya. Mindkét fél elismeri, hogy vannak nyelvünkben török és vannak finn elemek. A különbség csak az, hogy Vámbéri és Kuun Géza gr. hívei alapelemnek a törököt veszik, a finnt csak későbbi hozzájárulásnak. Hunfalvy Pál és Budenz hívei az ugor népek közé sorolják a magyart, későbbi érintkezés kifolyásának veszik a török elemeket nyelvünkben. Ha Vámbéri elméletét fogadjuk el, úgy igaz a hun rokonság, nem különben rokonaink az avarok és a kozárok.

Faji jellege a nemzetnek most nincs. Éppen úgy a kaukázusi faj jellemző sajátságait találjuk nemzetünknel is, mint Európa többi népeinél. A történelmi multban megnyilatkozó nemzeti sajátságok, erényeink, büneink azonban egyenesen a török fajú népek közé sorolnak bennünket.

3. A magyar nemzet őshazája, vándorlásai.

A magyar nemzet őshazáját az Ural hegység vidékén kell keresni. Az Ural hegység két oldalán rajzottak a finn-ugor népek. A mennyire krónikáink homályos meghatározásaiból s a keleti írók tudósításaiából kihámozhatjuk az igazságot, a magyarok első hazáját az Ural (Jaik) és a Volga (Etel) folyók vidékére helyezzük. A Kaspi tengertől északra, tehát a népvándorlások nagy országutján terült el Nagy-Magyarország. A besenyőktől szorítva itt kerekedett fel a magyarok egy része és vette útját nyugat felé. Rövid időre a Kaukázustól északra fekvő síkon telepedtek le. Majd átkelnek a Volgán és a Don folyón; ez utóbbitól nyugatra, a krimi félszigettől északra elterülő füves térségen, *Lebediában* ütik fel sátraikat. Lebediából elkalandoznak már a német birodalomba. A 862. évnél említi fel Hinkmár a rheimsi érsek az „ungrok“ népét, mint Német Lajos új ellenségeit.

Lebediában sem lehetett a magyaroknak hosszas maradásuk. A besenyők innen is kiszorítják őket. Egy részök nyugatnak tart, a másik a Kaukázus lejtőire költözik vissza.

Hét törzs tart nyugatnak, nyolczadikul a kozárok kebeléből kivált kabar törzs csatlakozik hozzájuk. A Bug, Dnyeszter, Pruth és a Szeret folyók mellékén, *Etelközben* találnak ideiglenes hazát. Etelközben egyesülnek a törzsek. Megkötik a vérszerződést, közös vezérüknek választva meg Árpádot.

A megerősödött magyarság két nagy háborúban is részt vesz. Arnulf császár szövetségében 892-ben harcolnak Szvatopluk, a nagy morva király ellen. 895-ben pedig a görög császárt segítik meg Simon bolgár czár ellenében.

4. *Honfoglalás. Magyarország a magyarok bejövetelekor. A honfoglaló magyarok száma.*

A görög császárnak adott segítség szerencsétlenséget hozott a magyarokra. A bosszús bolgárok felbujtogatták a besenyőket s közös erővel törtek rá a magyarok tanyáira akkor, mikor azok jó része valami zsákmányoló hadjáratban vesz részt. A kalandozásból visszatérő harcosok hazájukat feldulva találták. Új haza keresésére kellett gondolniok. Ismerték már harci kirándulásaikból a Duna-Tisza síkjait. Ez kínálkozott a legjobb lakóhelyül számukra. Elindulnak tehát lovon, szekéren, hogy birtokukba vegyék Attila örökét.

Krónikáink a vereczkei szoroson vezetik be őseinket. Igen valószínű azonban, hogy egy részök, a székelyek, már előbb átkeltek Erdély szorosain és megszállották a Maros és a Küküllő völgyeit.

Körülbelül 900-ig tarthatott a honfoglalás, a mikor a mai haza területéből mintegy 200,000 Km²-t a magukénak mondhattak.

Anonymus. III. vagy IV. Béla király névtelen jegyője szól a honfoglalás harczeitől. Előszámlálja a fejedelmeket, kik itt akkor különböző nyelvű, nemzetiségű népek fölött uralkodtak. Hosszas harcokban ezekkel kell egyenkint honfoglaló őseinknek megbirkózníók.

Nem fogadhatjuk el azonban e harci leírásokat, mert az újabb kutatások világosan kimutatták, hogy Névtelen a saját korabeli ethnographiai viszonyokat helyezi a honfoglalás korába. A folyóknak és helyeknek fentmaradt nevei egyenesen arra vallanak, hogy Magyarország egész területén szláv népség lakott. Ezek sem alkottak egységes népet, hanem szanaszét földváraikban és körül törzsek szerint, zsupánok alatt élnek. Világos tudásunk csupán arról van, hogy a dunántúli vidékre és a Dráva Száva közére a német királyok hatalma terjedt ki. Az észak nyugati felföld pedig Szvatopluk fiait uralta. Legkevesbbé találhatták itt őseink az oláhokat. Sokkal későbbi telepesei ők Erdélynek. Először hivatalosan csak II. András királynak egy 1224-ben kiadott oklevelében történik róluk említés.

A Tisza-Duna síkjain s Magyarország hegyvidékein a magyarság az első, mely egységes országot teremtett meg. Hogy mily harcok közt történt ez? nem tudjuk. De nehéz munka volt. A szláv földvárakat csak erős küzdelemben lehetett elfoglalni.

A költözködő nemzet számát félmillióra sem tehetjük. Iben Rozteh arab írónak a tudósításait vehetjük fel a legbiztosabb alapul. Szerinte a magyarok fejedelme 20,000 lovast vezet a harciba.

Ha 20 ezer vett részt a harcokban, 20—30 ezer férfinak a tanyák őrzésére kellett maradni. Kiegészítve e számokat a nők, gyermekek és szolgák számával, az új hazába bejött magyarság száma nem igen haladhatta meg a 300 ezret.

5. Kalandos hadjáratok kora.

Őseink mai hazánkba való betelepülésükkor még nomádok voltak. Főfoglalkozásuk a halászat, vadászat s a baromtenyésztés. Az állandó lakóhelyet megkivánó földművelést még nem igen űzik. De hogy ez nem volt előttük ismeretlen, azt a földművelés különböző ágainak s a gabonaneműeknek magyar elnevezései eléggé bizonyítják.

Kedvelik a dicsőséget és zsákmánythozó kalandos hadjáratokat. Férge lovaikon bejárják egész Nyugat-Európát és a görög birodalmat. Mintegy $\frac{3}{4}$ századon át ostorai lesznek a művelt európai nemzeteknek.

Ezt a hosszas kalandozást azonban nem szabad pusztán a vándorlásokkal együttjáró megszokásból vagy a zsákmányvágyból kimagyarázni. Sok tekintetben függ ez a nemzet kifejlett harcmódorától s Európa akkori állapotától.

A magyar nemzet hadi tudománya, a mint azt Bölcs Leo byzanci császár leírja, oly fejlett, hogy felülmulja mind a nyugati harcmódort, mind pedig a görögökét. Megtaláljuk a magyaroknál a taktikai egységet. A csapatok könnyű mozgékonyasága mellett azok összműködését. Mig amazoknál az egyéni helytállás a fő. A magyarok szeretik inkább a cselvetést használni, mint az erőszakot.

Európának akkori állapota is olyan, hogy szinte biztatta a magyarokat a sok nyereséggel járó harci kalandra. Nincs Európában egyetlen erősebb, egy-

séges hatalom, mely fel tudta volna tartóztatni őket. Nagy Károly birodalma részekre bomlott. A részek a hűbérrendszer szerint szervezkednek. Erős központi hatalom alatt álló államot ezek sem képeznek. Az összetartozás csak névleges. A királyi, de még a császári hatalom sem olyan, mely az önálló herczegségeket, grófságokat egyesíteni tudná.

A pápai hatalmat a Karolingek emelték fel. A karolingi dynasztia hatalmának a bomlásával a pápaság is süllyed. Pártok, nők kezébe kerül a pápai trón. Arra nem méltó egyének ülnek Szent Péter örökében. Szóval a pápaság sem olyan, mely a népeket a magyarokkal szemben egyesíthetné.

Ily körülmények közt megindul mindjárt a honfoglalás befejezése után a külföldi hadjáratok egész sora. Nem az egész nemzet hadjáratai ezek, hanem a nemzet harczvágó ifjaié, sőt a törzsek, nemzetiségek kalandvágó tagjaié. Nem a fejedelmek vezetik őket, hanem egyes, a harczban kiváló egyének köré csoportosulnak. Árpád maga a kalandozásokban nem vesz részt, de sőt utódairól sincs az bebizonyítva.

Árpád korában 899.ben már Olaszországot dúlják. Beszáguldozzák az egész Pó síkságát s Berengár leverése után nagy zsákmánynyal térnek vissza. Ettől kezdve a szomszéd Németország, Francia-, Olaszország, sőt az Iberiai- majd a Balkán-félsziget kalandozásuk színtere. Tart ez mindaddig, míg a szomszéd államok megerősödve utjokat nem állják.

A központi hatalom Magyarországon nem erős. A központi hatalom képviselőinek még neveit sem ismerjük egész biztossággal. Árpád után Liuntin vagy mindjárt Zsolt (907—947), Zsolt után Vál vagy mindjárt Taksony (947—972) ültek a fejedelmi székekben.

Hosszú volna valamennyi hadjáratot elmondani, csak azokat említem fel, melyek a magyar nemzet jellemének vagy későbbi viselkedésének a megértéséhez szükségesek.

Jeilemző a sanct-galleni hadjárat, mert Ekkehard, e hadjárat leírója a magyart igaz mivoltában mutatja be. Ekkehard kedélyes, mulatozó magyarja valóságos czáfolata a nyugati barátkrónikások (Regino) ráfogásainak.

A Riade mellelti vereség, melyet Madarász Henriktől szenvednek (937), gondolkozóba ejti őket;

a Nagy Ottótól rájuk mért augsburgi (955) véget vet nyugati betöréseiknek. A keleti császárságban Bardas állja utjokat (970). Nagyot változott a világ a lefolyt idő alatt. Eddigi életmódjával a magyarság nem illik bele.

II. A Szent-István-féle királyság 972—1242.

1. A központi hatalom kialakulása. *A kereszténység behozatala.*

972-ben Géza foglalta el a csekély hatalmú fejedelmi trónt. Erős kezű, mély belátású férfiú. Hamarosan tisztába jön a helyzettel. Belátja, hogy a folytonos harczok nem csak hogy fogyasztják népe számát, hanem ellene ingerlik az európai népeket is.

Magyarországot csaknem minden oldalról keresztény népek övezik már. A magyarság pogányságával csak kis szigeteket képez. Elborítással fenyegetik az övező hullámok.

Géza belátja, hogy népét az európai népek keretébe kell illeszteni. Szomszédai is szervezkedtek már. Madarász Henrik szász hegemonia alatt szövetséget alkot Németországban. Nagy Ottó a szövetséget egységes állammá alakítja át. Megszerzi a császári czímet, a pápaságot is felemeli sülyedéséből. A középkori keresztény népek vezérei a császár és a pápa újból hatalmuk birtokában vannak.

Ily körülmények között Géza békére lép Nagy Ottóval. Megengedi, hogy a bejövő papok hirdessék a keresztény vallás tanait. Sőt családjával együtt maga is megkeresztelkedik.

Eszköz ez csupán Gézánál. Eszköz arra, hogy a központi hatalmat kialakítsa. Erős akaratával s nevének. Saroltának odaadó támogatásával meg is törí a törzsfők hatalmát.

A kereszténység azonban uralkodása alatt erősebb gyökeret nem verhelett. Ámbár az elterjedéshez a kedvező feltételek megvannak. Ismerik a vallást.

Továbbá a magyaroknál dívó szellemek tiszteletéből nem nehéz az egy igaz Isten tiszteletére átmenni. Legfeljebb a büszkeség, hogy ellenségeik és szolgálók vallását fogadják el, tarthatta őket vissza.

Géza családját is beillesztette az európai dynasztiák közé. Fiának, Istvánnak a császár unokahugát, Gizellát, Henrik bajor hercegnek leányát szerezte meg feleségül. Egész működésével azonban csak a talajt készítette el arra, hogy nagy fia, István, azon építsen.

2 A monarchia megalapítása. Sz. István belső intézkedései.

Istvánnál a kereszténység terjesztése eszközből czéllá lesz. Saját apostoli buzgólkodása, nem különben a nyugatról bejövő papok fáradozásai megtermik gyümölcsüket. A keresztény vallás követése általánosnak mondható.

A keresztény vallás római formájában terjed el nálunk. De nem mondható az, hogy német vagy szláv papok terjesztik. A római egyház általános terjeszkedési vágyának a kifolyása az. A térítés munkája nem fűződik nemzetekhez. A különböző nemzetek fiai sietnek Rómába, hogy vágyukat, hogy a vallás terjesztésével szolgálják Istent, betölthessék. Ha a térítésre alkalmas tér nyílik, innen indulnak ki, hogy buzgalmuknak eleget tehessenek. István bölcsességét bizonyítja, hogy a nagyobb művelő hatással rendelkező nyugati egyháznak engedi át a teret, nem pedig a szakadófélben lévő keletinek. Ámbár görög papok működéséről is van tudomásunk.

István, mint az egész magyarságnak az ura intézkedik. Csak a cím s méltóságának a jelvénye, a korona hiányzik. A keresztény népek fejei gyanánt e korban a pápát s a német királyt, mint a római császárok örökösét ismerik el. Megtérő népek fejedelei a császártól szoktak koronát kérni. István követé, Ascherik, a pápához megy e célból, nem a császárhoz. Nem fenyegeti így veszély az új királyság függetlenségét. Az elsőszékre törekvő II. Szilveszter pápa szívesen megadja a kért koronát, még hozzá apostoli kettős keresztet is küld, annak ki-fejezésére, hogy István apostoli joggal kormányozhatja a magyar egyházat.

A kapott koronát, a mai szent korona felső részét 1001. aug. 15-én teszi István fejére Magyarországra érseke Esztergomban. Megalakul ezzel névleg is a monarchia. *A törzsek szerint élő magyarság nemzetté egyesül a király fősége alatt.*

A központi hatalom s a kereszténység sokak előtt gyűlöletesek az országban. Az elégedetlenek, nem sokára, a mint a fejedelmi trónt elfoglalta, Kupa, a somogyi nemzetségszék köré csoportosulnak. De István keresztény lovagjai segítségével leverte Veszprém mellett. Ép oly kevés sikerrel járt Gyulának, az utolsó törzsfőnek a lázadása (1003). Szétszórta csapatait, magát fogságba ejtette fiaival együtt. Majd szövetségesére, Kean besenyő vezérre került a sor. Ezt hazájában Moldvában kereste fel. Kean a csatában vesztette életét. Még Ajtony az, a Köröstől a Dunáig terjedő föld ura, a ki dacolni mer vele. II. Bazilios görög császár uralma alá akarja magát adni. István boszuló keze azonban ezt is utolórte. Nincs többé senki, a ki intézkedéseivel nyíltan szembe merne szállani.

Személyében egyesül most mind az a hatalom, a mit azelőtt a nemzetgyűlés és a törzsfők együttesen gyakoroltak. Hatalma úgyszólván korlátlan. A királyi tanács, az egyházi és a világi nagyok gyűlékezete, csak tanácsol, de nem dönt.

Szabadon intézkedik egyházi mint világi ügyekben egyaránt. Az országot püspökségekre osztja. Az egész magyar egyház élére az esztergomi érseket állítja. A benczések számára öt apátságot alapít. Megparancsolja, hogy minden tiz falu templomot emeljen. A templom ruháiról és szent edényeiről maga és a királyné gondoskodnak. Az istentiszteletek s ünnepek megtartását, a böjtölést, gyónást kemény büntetések terhe alatt megparancsolja.

A királyság világi berendezésében szem előtt tartotta a frank mintákat. A régi intézmények közül azonban megtartja mind azt, a mit jónak lát. Az átültetetteket pedig a nemzet szelleméhez alkalmazza. Személyét magas udvari méltóságok veszik körül: az udvar ispánja (utóbb nádorispán), az udvarbíró (utóbb országbíró), a kincstartó, a notárius stb. István az, ki a *személyes* tulajdonjogot kizárólagossá teszi. Kimondja, hogy birtoka felett mindenki szabadon rendelkezhetik. Világi vonatkozású tör-

vényei nagyobb részt a tulajdon megvédelmezését célozzák.

Mindazok, a kik birtokkal rendelkeznek, a szabadok osztályába tartoznak. Jogilag különbség nincs közöttük, méltóságra, születésre nézve különböznek egymástól. A *rendi szervezetnek* alapjait találjuk meg már itt.

A bevándorlott lovagok bizonyos hűbéries kötelezettséggel kapják birtokukat.

A szabadok osztályába tartoznak még a *várjobbágyok*, kik kapott földjeik fejében katonáskodni tartoznak; a *várnép*, mely természetmánya egy részével adózik s bizonyos munkát végez; a *szabad parasztok*, kik bárhol bérelhetnek; a várak körül letelepedett külföldi iparosok, *vendégek*, a későbbi városi polgárok.

A szolgai osztályba sorolhatók az udvarnokok, kik a földbirtokkal adományozhatók; a rabszolgák, kik egyenként is árútárgyát képezték.

A király maga a legnagyobb birtokosa az országnak. Birtokai kezelésére ispánokat nevez ki, kik a király gazdaságára ügyelnek fel. Ezek az ispánok lakásukat valamely nagyobb földterület közepontjába, esetleg ottlévő valamely megerősített helyre teszik. A központ körül elterülő földterület lakóival alkotja a vármegyét. A vármegyében az ispán képviseli a király személyét. Mint ilyen bíraskodik a várjobbágyok, a várnép, a szabad parasztok és a vendégek peres ügyeiben; a király zászlaja alá vezeti a várjobbágyokat. A vármegyék tehát már ekkor nem pusztán *gazdasági* intézmények, hanem egyúttal, mint *közigazgatási* és *katonai* alkotások szerepelnek.

A király minden év Nagyboldogasszony napján (aug. 15.), utóbb sz. István napján megjelenik Fehérvárott, hogy az alattvalók panaszos ügyeiben személyesen intézkedjék. Elmehet oda minden szabad. Előttük alkalmazza a király a törvényeket. Ennyiben van befolyásuk a törvényhozásra. Ezek az úgynevezett *törvénytápnak*, a későbbi országgyűlések kezdetei.

Megállta István a külső ellenséggel szemben is helyét. A lengyeleket a felföldről szorítja ki, a görög császárt a bolgárok ellen segíti. Midőn pedtg határvillongások miatt II. Konrád császárral kerül há-

borúra a dolog, a nyugati határokon még új területeket is csatol országához.

István, a ki minden tekintetben, mint nagy és bölcs fejedelem áll előttünk, életét aggodalmak közt fejezi be. Aggasztja, hogy mi lesz a tőle megalkotott új renddel. Nagy reményekre jogosító fia, Imre meghalt (1033). Az Árpádház élő tagjai nem erősek a hitben. Pétert, nővérének, a velencei hercegtől született fiát nevezi ki trónja örökösének. A mozgolódó Vazult képtelenné tette az uralkodásra. Vazul fiai, az ifjú hercegek, Endre, Béla és Levente külföldre menekülnek.

Az udvari párt még így is nehezen várja a beteges király kimúltát. Orgyilkosok akarják siettetni halálát. Végleg megtöri ez akaraterejét. 1038. aug. 15-én főembereitől környezve adja vissza nagy lelkét urának.

A kortársak s a közel egykorúak Istvánban nem a nagy államalkotót, inkább az egyháznak hű fiát, a szentet dicsőítik. A magyar egyház megalkotóját az egyház maga is 1083-ban szentjei közé iktatja.

3. Az idegen befolyás s az ellene támadt nemzeti visszahatás kora.

Sz. István udvara idegenből jött papokból és lovagokból állott. A magyarok közül azok voltak ott, kik az új intézményekkel megbarátkoztak. Ez a magyarázata, hogy az olasz származású *Péter* (1038–1041) minden ellentmondás nélkül foglalta el a trónt. Az idegeneket pártfogolja, a főméltóságokba is ezeket ülteti. Sőt még oktan háborúba is bocsátkozik. A cseh herceget segíti III. Henrik ellen.

A nemzet szervezkedik, Pétert elűzi s *Abu Sámuel*t (1041–1043), Sz. István sógorát emeli a királyi székbe. Sámuelnek III. Henrik császárral gyűlik meg a baja. A császár örül az alkalomnak, hogy Pétert támogatva kiterjesztheti Magyarországra is főuraságát. S ez a harmadik támadásnál sikerül is. A kegyetlenkedni kezdő Sámuel elhagyják a magyarok. *Péter* másodszor is visszakerül a trónra (1043–1046). Nagy megalázás éri a büszke magyarokat. Péter hűbérbe veszi a császártól Magyarorszá-

got. Ez idézi elő bukását. Császári ura sem tarthatja meg a trónon. Oly általános a felkelés, hogy Péter meg sem kísérelheti fegyverrel tartani meg trónját. Életével fizetett meg tetteért.

A magyarok közül sokan az őket ért szégyent az idegen intézményeknek, főkép a kereszténységnek tulajdonítják. Az elégedetlenek Vatha köré csoportosulnak. Követelik az országba jött *Endre* hercegtől a pogányság visszaállítását, hisz ahhoz oly sok dicsőség fűződik, míg a kereszténységhez csak szégyen. Endre habozása a rombolásokat s öldökléseket idézte elő, melylyel a pogányság maga magát tette lehetetlenné. Fehérvárott való megkoronáztatása után azonban Endre még 1046-ban halálbüntetés terhe alatt eltiltja a pogány szertartásokat. Készülődéseket tesz Henrik támadásainak a visszaverésére is. Öcsését Béla herceget hívja be, a ki már Lengyelországban kiváló vezér hírében állott.

Henrik követeléseivel csak 1051-ben áll elő, midőn olaszországi ügyeivel már végzett. Úgy ez, valamint az 1052-ben megismételt támadásai azonban kudarcot vallanak. A triburi béke a következő évben Magyarország teljes függetlenségét mondja ki.

Endre csak addig népszerű, míg idegen összeköttetéseket nem keres. A mint a német császár leányát jegyzi el fiával Salamonnal, hogy a trónt fiának Bélával szemben biztosítsa, állása megrendül. A nemzet a herceg mellett foglal állást. A kitört háborúban német és cseh segítség daczára Endre a vesztes, fogságban fejezi be életét.

Bélának (1061—1063) előbb az utólszor feltámadó pogánysággal kell megküzdenie, majd Salamont a trónra segíteni akaró német ellen készülődik. Az ország nagy kárára a jeles király készülődései közepette hal el.

A polgárháborúnak Béla derék fiai vetnek véget. Visszaadják a megkoronázott *Salamonnak* a trónt, ha az ország harmadrészét, atyjok egykori birtokát, megkapják. A püspökök közbenjárására létre jön a béke. A békét Salamon féltékenykedése s néhány udvari ember celszövénye töri meg. Újból a hercegek erősebbek. A mogyoródi ütközet után (1074) Salamon külföldre fut. A pápától, császártól kér, koldul segítséget. A császár nem adhat saját bajai

miatt, a pápa pedig még meg is feddi, a miért az országot a császárnak ajánlotta fel.

VII. Gergely ül akkor a pápai széken, a ki az investitura harcztól vívja a császárral. Nagy tervei vannak. Valamennyi európai fejedelemre a pápai főuralmat akarja kiterjeszteni.

Gézánál (1074—1077). Salamon utódánál szintén azt sürgeti, hogy az ország urának ismerje el. Géza nem hajlik, hanem hogy még is elismert uralkodó legyen, a római császárok egyik utódától, a görög császártól kér és kap koronát (a mai szent korona alsó részét). Ez oldalról nem fenyegeti veszély az ország függetlenségét. Aggályos lelkiismeretéből kifolyólag utóbb még is átakarja adni az uralmat Salamonnak. Halála azonban meggátolta ebben.

4. A kereszténység és a királyság megszilárdulása.

Bátyja halála után *Sz. László* (1077—1095) a nemzet akaratából foglalta el a trónt. Őt a nemzeti erények megtestesülésének vehetjük. Szép külsővel nemes jellem, nagy politikai belátás, vitézség és vallásosság egyesülnek. A középkor első igaz magyar lovagja.

Sz. Lászlót a szellemben még nála is nagyobb unokaöccse *Könyves Kálmán* (1095—1116) követte.

A kereszténység és a királyság uralkodásuk alatt nemzetiekké lesznek.

A kereszténység megerősödésére szolgál magának Lászlónak vallásos buzgósága. Buzgósága azonban nem ok, hogy a pápa főhatalmát elismerje. Pedig Európa uralkodói az angol Hódító Vilmost s őt kivéve mind elismerik azt. Az investitura harcztban azonban segíti a pápát, megmutatja ezzel, hogy keresztény, de nem német.

A magyarok már a keresztény vallásban növekedtek fel. Magyar papoknak kell a tizedet fizetni, nem idegennek. Magyar szentjei vannak az egyháznak.

A kereszténységgel kapcsolatos királyság megerősítésére szolgálnak győzelmes harcztai a kunbesenyőkkel. Etelközben a XI. században a besenyőket leverték a kunok s velök egyesülten támadnak többször az országra. A Salamon korabeli cserhalmi

ütközetnek is főhőse László. Saját uralkodása alatt háromszor veri meg őket. A Salamont segítőkét Munkácsnál, majd utóbb a Temes vizénél s az Al-Dunánál. Kitűnik, hogy a királyság alatt egyesült magyarság erősebb, mint a törzsfők alatt élt. *E harcokkal kezdi meg a magyarság kulturmissióját: a Nyugat védelmét.*

Kálmán uralkodása kezdetén a keresztések veszik útjokat Magyarországon keresztül. Az első csapatok gyülekezés népségből alakulnak, dúlnak és rabolnak már Németországon keresztül. A két első csapat ugyan kimenekült kezei közül, de az utóbb jött csapatokat szétverte Győr, Nyitra, majd Magyar-Óvárnál. A francia lovagság színe-javát is csak szerződés kötése után bocsátja át. A magyarság nem érti az eszmét, a német fölött nyert győzelemnek tekinti. Az asketikus eszme nem terjedt el, a lovagság intézménye sem szilárdult meg még a nemzet kebelében.

A királyság nem csak hogy megvédelmezi a külső ellenséggel szemben az országot, de még új országokkal is gyarapítja területét. Sz. László Horvátországot, Kálmán pedig Dalmátországot csatolja a magyar koronához.

A belső rendet megszilárdítják törvényeik. Ezekkel egy részt a nyugati egyházat juttatják teljes diadalra. Kálmán alatt a coelibatust illetőleg is már a római felfogás érvényesül. Más részt a tulajdont védelmezik. Sz. László törvényei még egész Sz. István szellemében vezetvék, Kálmán már enyhíti a büntetéseket. Szabályozzák továbbá az igazgatást és a törvénykezést is. Kálmán eltiltja a boszorkányok büntetését, miután úgy sincsenek.

5 A korlátlan királyi hatalom. Harczok a két császárral.

Kálmán, hogy kiskorú fiának *II. Istvánnak* (1116—1131) biztosítsa a trónt, zavarokat okozó öcsését Álmost s ennek fiát Bélát megvakíttatta. *II. Istvánnak* s utódainak uralkodása mutatja ki, hogy László és Kálmán alatt mennyire megerősödött a királyság. A királyok oktan tettei sem gyöngítik azt meg. *II. István* kievi hadjárata után féktelen

boszút áll az ellenszegülőkön. Csak betegsége alatt mer két pártos főúr mozgolódni, de a mint lábra áll, könnyen végez velők.

Utóda, II. vagy *Vak Béla* (1131—1141) mindjárt uralkodása elején rendezi a véres aradi országgyűlést. A vérengzést megismétlik a Sajó partján. Ezeknek daczára békén birja a trónt. Borics, a trónkövetelő mit sem ér el vele szemben.

Fia *II. Géza* (1141—1162) két császárral küzd meg az ország függetlenségeért. A német-római császárok trónja megerősödik III. Konráddal, midőn ez a welfeket legyőzi. Elődeinek példájára örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy a trónkövetelő Borics révén Magyarország ügyeibe avatkozzék. Egyelőre csak a bajor-osztrák herczeg Jazomirgott Henrik jó be Boricscsal (1146), de véres fővel vonulnak vissza. Konrád felhagy tervével s a következő évben, mint békés szomszéd vonul keresztül az országon a szentföldre.

III. Konrád utódában Barbarossa Frigyesben a welf és stauf ellentétek teljesen kiegyenlítődnek. Hajlandó is Magyarországot főuralma alá hajtani. Belebonyolul azonban az olasz ügyekbe s ekkor már Géza segítségére szorul rá Milánó ostrománál. Agg korában (1189) szintén keresztshadat vezet az országon át, a mikor III. Bélával kölcsönösen megajándékozzák egymást.

Veszedelmesebb a görög beavatkozás. A hanyatló görög birodalom csak akkor tud nagyobb erőt kifejteni, ha kiváló fejedelmei vannak. Jeles fejedelem ül e korban a byzanci trónon Manuelnek (1143—1180), Sz. László unokájának a személyében. Nem csak a görög birodalmat akarja megerősíteni, hanem a keleti s nyugati császárságot is újból egyesíteni akarja. Elérhetőnek véli ezt akkor, midőn a nyugati császár s a pápa elkeseredett harczokat vívnak egymással. E tervei keresztülvitelében egy befolyásolható, barátságos Magyarországra iparkodik szert tenni. Legfeljebb a Dráva és Száva közének birtokára van szüksége, hogy Kelet és Nyugat közt szárazföldi összeköttetése is legyen.

Beavatkozásra valamely ország ügyeibe mindig van alkalom ott, a hol, mint Magyarországon, a királyi ház tagjai részt követelnek az uralomból. Az ellenségeskedés Álmos miatt tör ki még II. István

uralkodása alatt (1128), de Álmos halála hamar véget vet annak.

Manuel előbb Boricsot, majd II. Géza két öcscsét, Istvánt és Lászlót támogatja. II. Géza alatt a megmegujuló háboruszkodás utóbb is békében végződik.

III. István uralkodása alatt (1162—1173) akarja tervét végrehajtani. Trónra segíti **II. Lászlót**, majd ennek félév múlva bekövetkezett halála után **IV. Istvánt**. A felbuzduló nemzeti önérzet azonban III. Istvánt ülteti vissza a trónra. Manuel elejti IV. Istvánt, a ki nem sok idő múlva meg is hal Zimonyban (1165). Cselhez folyamodik most. A király öcscsét, Bélát kéri el, hogy majd összeházasítja leányával s trónja örökösévé teszi. A terv tetszik a magyaroknak mindaddig, míg Manuel Dalmáciát, mint Béla örökét, el nem foglalja. Meg is tartja egész haláláig, a mikor III. Béla veszi vissza.

Béla nem lett byzanczi császár, Manuelnak fia született. A mellőzött Bélát elküldötte bátyja halála után az őt megillető magyar trón elfoglalására.

III. Béla (1173—1196) a magyarok egyik legnagyobb királya. Csalatkoztak benne azok, kik benne a byzanczi érdekek képviselőjét vélték találhatni. Az országban a zavarok után rendet csinál. Emeli a királyi tekintélyt. Szervezi a magyar kancelláriát. Úttörője a finomabb, művelt életnek. Behozza Franciaországból a ciszterciátakat.

6. A királyi hatalom hanyatlása. *Az arany bulla.*

A pártharczok, a két császár beavatkozása meggyengítették a királyi hatalmat. III. Béla személyes nagysága még elfedte annak a gyengéit, de annál inkább kitünt utóda **Imre** (1196—1204) alatt. Imrének úgyszólván egész uralkodása az öcscsével, Endrével folytatott pártharczokban telik el. Ez atyjától a keresztes hadak vezetésére adott kincseket arra használja fel, hogy bátyja ellen pártot üt. A Dráva parti jelenetben felvillan ugyan még a királyi tekintély fénye, de csak bolygó tűz fénye az már.

Teljes mértékben érvényesül Imre uralkodása alatt a pápai befolyás. III. Incze pápa beleegyezése nélkül még kiskorú fiát III. Lászlót sem koronáztat-

hatja meg. Sőt keresztes fogadalma be nem váltását is csak azért nézi el, mert a Balkán államok patarenusai ellen harczol.

A királyság romlását végleg befejezi *II. Endre* (1205—1235). Uralkodása alatt a zavarok tetőfokra hágnak. Odajutott az ország, hogy részekre való bomlástól kell tartani. Megdől a Sz. István alapította rend. A királyi hatalom alapjait, a várbirtokokat már az előbbi zavarokban kezdik elajándékozni. Az adományozásokat még folytatja Endre. A kincstár üres. A pénzügyeket még jobban tönkreteszik a sikertelen halicsi háborúk. Befejezi az általános romlást a keresztes hadjárat.

Az idegenek pártolása és pazarlásai miatt az összeesküvők Endre rossz szellemét, a merániai Gertrudot is eltették már láb alól. Második házasságát arra akarja felhasználni, hogy a latin császárságot nyerje el. Latin császárrá azonban a pápa apósát koronázza meg. Endre ekkor megelégszik a szentföldre vezetett hadjáratból folyó dicsőséggel is. Pénze nincs, az ország jövedelmeit adja bérbe. Elzálogosít, a mit lehet. Zárát örök időkre a velenczéseknek engedi át.

A pápától erőszakolt s az Endre hiúságából vezetett hadjárat (1217) végtelen kárával járt az országnak. Fenekestől felfordult az. Az urak örökössé teszik a várbirtokokat, az ott lakó népet elnyomják, szabadot, nem szabadot egyaránt. A visszatérő Endre tetézi a bajt a pénzrontással (*lucrum camerae*).

A király ismeri a bajok forrásait, de segíteni nem tud. A pápához irt levelében maga is panaszkodik a romlás miatt. A kisbirtokú szabadok a megkoronázott Bélától várják a szabadítást. Csakugyan ez a dynasztia létét látja veszélyben, élükre áll. Az 1222-ben kieroszakolt országgyűlés kiadja az *arany bullát*. Korlátozza ez a királyi hatalmat, de egyuttal emeli, a midőn kiszabadítja a főurak hatalmából. Megállapítja a nemesek jogait és kötelességét. Megfékezi a főurakat. A várjobbágyokat s a várnépet a szent királytól előirt állapotba helyezi. Az alkotmány alapját képező ily féle szabadságlevéllel csak az angolok előztek meg bennünket (1215). *Magna charta*-juk sokban egyezik a magyar szabadságlevéllel, de némi tekintetben, különösen, hogy a polgárság szabadságait is magában foglalja, különbözik is.

Endre uralkodása alatt azonban írott malaszt marad az arany bulla az 1231-ben történt megerősítés daczára is. Endre haláláig a könyelmű maradt, a ki volt.

IV. *Béla* az, ki már mint ifjabb király s különösen, mint egyeduralkodó (1235—1270) érvényt akar annak szerezni a jogtalanul eltulajdonított várbirtokok visszavételével. Minden a legszebb reményekre jogosít, a midőn egy nagy csapás éri hazánkat.

III. A Szent István-féle királyság bomlása; a hűbéri eszmék szerint való szervezkedés. 1242—1458.

1. *A tatárjárás és következményei.*

Közép- a Kelet-Ázsia mongol népeit Dzsingiszkhán egyesíti. Az egyesítés után meghódítja majdnem egész Ázsiát. Halála után Batukhán nem elégszik meg a neki jutott részekkel, Európát támadja meg. Leigazza az oroszokat, megveri a kunokat. Kuthen kunjait Béla fogadja be szerencsétlenségére (1239). Az országban zavarok támadnak. Batut boszantja ellenségeinek a befogadása.

Endre király rossz uralma most termi meg káros gyümölcseit, midőn a tatárok 1241. tavaszán három oldalról támadják meg az országot. Bélának nincs hadserege. A kunok Kuthen meggyilkolása miatt elhagyják. Külföldről sem remélhet segítséget. IX. Gergely és II. Frigyes egymással vának ádáz harczot a főuralomért.

A mubi pusztai vereség a tatárok kezébe adta az ország kétharmad részét, a kemény tél a dunántúli vidékeket is. Végromlás fenyegeti az országot, egyik-másik nyugati krónikás el is siratja már. Megmenti Ogtáj főkhán halála. A méltóságára vágyódó Batu elhagyja az országot (1242).

A Dalmáciából visszatérő Béla az országot siralmas állapotban találja. A romlás s a pusztulás képe tárul mindenütt szeme elé. Az országot nem emberek, hanem az elszaparodott vadállatok népesí-

tik. De Béla nem csügged. Nagyobb most az alkotásban, mint a védelemben. Intézkedéseivel az ország második alapítója lett.

A rejtekhelyeikből nagy nehezen előhívott lakosok számára igás barmot s vetőmagot hozat a külföldről. Szervezi a védelmet. Várakat építtet s megengedi az uraknak is, hogy építhetnek. Ezzel az olygarchia kialakulását még jobban előmozdítja. Keres is támaszt ellenük a tömegesen nemesített várjobbágyokban s a kiváltságolt városi polgárookban. A várrendszert fenn nem tarthatja, a várföldeket hűbéri kötelezettséggel adományozza el. Visszahívja a kunokat s az Alföldön telepíti le. Külföldről is édesget telepeseket. Ezek egy részről népesítik, művelik a földet, más részről a király hadierejét gyarapítják.

Ez a telepítés nem első eset hazánkban. Árpád-házi királyaink a lakosság ilyen szaporításáról folyton gondoskodnak. Nyugat, mint keletről egyaránt tódulnak az országba. A nyugati népeknek eldorádója, a keleti népeknek menedékhelye. Nyugatról legnagyobb számmal németek jönnek, fel- és alnémetek. Az alnémetek közül II. Géza korában tömegesen a szászok. Különböző időben kisebb számmal olaszok, francziák és spanyolok is.

Keletről beszívárognak a besenyők, majd tömegeseben a jászok, kunok. Belopják magukat Erdély bércei közé az oláhok.

2. Az utolsó Árpádok.

A Bélától ujja szervezett királyság megerősödhetett volna, ha az ifjú királyság intézménye meg nem akadályozza. Béla fiát még életében királylyá koronáztatja. Két királyi udvar van, külön udvari méltóságokkal, pénzverési s törvénykezési joggal. Tág tér nyílik így a pártoskodásra. A kitörő viszálykodásban a várbirtokoknak meglévő részeit is jó részben eladományozzák a királyok. Ennek következtében a főurak hatalma hallatlan módon megnövekszik. Egyik-másik család független hatalommal kormányozza az ország egyes részeit. A Csákok, Amadék, Borsák, Németujváriak, Brebiriek, Aporok birtokaikon elnyomnak mindenkit, ki nekik nem engedelmeskedik. Nem csak a várjobbágyokat, de

még a kisebb nemeseket is a szolgai osztályba szorítják le.

A bomlást nem tartóztathatja fel *V. István* (1270—1272) sem. Pedig kedvező körülmények közt foglalja el a trónt. Versenytársakkal nem kell küzdenie, szerencsés fegyvertényei vannak. De éppen a külső háború vonja el figyelmét a belső ügyektől. Még atyja, Béla vezetett hadat az álnok Babembergi Frigyes ellen. Ez a csatában esett el. Birtokai felett Ottokár, a cseh király és Béla osztozkodnak. De utóbb az egészet elfoglalja Ottokár. E miatt folyik azután a harc az eddig századokon át barátságban élő királyi házak között nemcsak Béla és V. István, hanem *IV. vagy Kun László* (1272—1290) uralkodása alatt is. S ez az ellenségeskedés az, mely a magyarokat hajlandóvá teszi Kun László uralkodása alatt az imént megválasztott német királylyal, Habsburgi Rudolffal szövetekezni. A magyar segítség a morvamezei csatában (1278) a Habsburg hatalmat alapítja meg. Mert a magyaroknak csak a dicsőség, míg Rudolf családjának Ausztria, Stájerország s Krajna jutottak osztályrészül. Messze kiható következményei vannak azonban az öntudatos vagy öntudatlan politikának Magyarországra is. Ottokár birtokai két család kezére szállanak s így nagy hatalmat egyik sem képvisel századokon át. Magyarország a következő 300 éven át teljesen bátorságban van Nyugat részéről, függetlenül, menten minden beavatkozástól folytathatja keleti politikáját.

Eme fényes haditénynyel nem áll arányban Kun László belső uralkodása. Kun és tatárpusztítás egyaránt sujtja a szerencsétlen országot. Az olygarchák hatalmaskodnak. A nyomorult nép barmok híján maga vonja két kerekű szekerét (Kun László szekere). László kunjaival mulat, nejét is elzáratja a Nyulakszigetén. Hiába zárják el egy időre javulás reményében az urak a királyt, hiába csinál a pápai követ rövid időre rendet. Lászlónál a javulás rövid, állhatatlan természete ismét csak a kunok közé űzi, a kik Kőrösszegen sátrában meggyilkolták.

Az ország rendei most egyértelműleg *II. Endrének* harmadik nejétől származott unokáját *III. Endrét* (1290—1301) ismerték el uroknak. Trónra lépte egy jobb, boldogabb korszakra nyújthatott reményt. Sajnos azonban, hogy egész életét a féktelen oly-

garchák ellen való küzdelemmel s idegen trónkövetelők visszaverésével kellett eltöltenie. 1301. januárjában hirtelen ragadta el a halál.

III. Endrével nem csak hazánk, hanem az egész világtörténelem legkiválóbb dynasziája halt ki fiágon. Természetes urait vesztette el a nemzet. Innen az a nagy szomorúság az ország minden rendű s rangú lakójánál, midőn „Szent István törzsének utolsó arany galyát” elhantolták.

3. A szabad választó királyság.

Az Árpádház kihaltával a királyválasztás joga a nemzetre szállott vissza. A nemzet tagjai egy véleményben voltak a tekintetben, hogy a választás csak az Árpádokkal rokon dynasziák valamelyik tagját érheti. A személyben már nem egyeztek meg. Azok, kik a nemzetnek föltétlen szabad választási jogát vitatták, először cseh *Venczelt* (1301—1304), ki magát mint magyar király Lászlónak nevezte, majd bajor *Ottót* (1305—1308) szerették volna a trónon látni. Ezek gyengesége azonban a pápától pártolt Anjou Károly Róbertnek juttatta a koronát. Személye ellen eddig sem volt kifogás, az 1308. évi rákosi gyűlésen pedig, midőn a pápai követ a nemzet szabad választási jogát elismerte, az egész nemzet Károlyt vallotta urának.

4. Az Anjouk.

a) Károly Róbert (1308—1342).

Károly Róbert általános elismertetése daczára sem nevezhette magát az egész ország urának, az olygarchákkal több, mint egy évtizedig kellett küzdenie, míg valamennyit megsemmisítette. A küzdelemben belefáradva mulatozásnak adta magát temesvári székhelyén, de a főpapok intelme fölrázta őt tétlenségéből. Csák Máté halála után (1321), midőn akaratával az országban senki sem mert ellenkezni, az üdvös reformok egész sorát valósította meg.

Behozza az első egyenes adót a *lucrum camerae* helyébe. Jó pénzt veret, elsőben az arany forintokat a flórenczi mintájára. A jó pénz, a biztos utak, a városoknak egyébként való pártolása s kiváltságaik

gyarapítása emeli az ipart s a kereskedelmet. Hasznára van ez a kincstárnak, mert a növekedő vámok jövedelmét gyarapítják. Bányászatunk is jó formán csak az Anjouk korától kezdve van. A tulajdonosnak nem kell a bányákat eltitkolnia, mert a tiszta jövedelem egyharmadát kapja.

Károly a honvédelmet is új alapokra fekteti. A midőn a régi olygarchiát megsemmisíti s házához hű, más olygarchiát teremt, a régi rendszer visszaállítása lehetetlen. A hűbérrendszert veszi mintául, a honvédelem alapjául nálunk is a földbirtokot teszi. Arra ösztönzi az urakat, hogy mindenki birtokához képest állítson ki katonákat. Tornajátékok rendezésével, vitézi rendek alapításával, czimerek osztogatásával akarja a harczias szellemet emelni. Megengedi továbbá, hogy a ki 50 vitézt vezet a táborba, saját címeres zászlója alatt jelenthetik meg. Ez a *banderiális hadrendszer*.

Az ország rendezése magával hozta, hogy a zavarok alatt elszakadt részeket is visszacsatolja a koronához. A szerb fejedelem meghódol, Mácsót kibocsajtja kezéből. Szerencsétlenebbül jár, midőn a Zách családon elkövetett kegyetlenkedésének a feledtetése czéljából minden áron háborút akar az oláh vajdával (1530), Havasalföldön kudarcot vall, maga is nehezen menekül.

Szerencsésebb volt diplomáciai alkudozásaiban, mikor családja hatalmát ohajtja gyarapítani. Ifjabb fiának megszerzi a nápolyi koronát. Lajosnak, a magyar trónörökösnek pedig a lengyel trón elnyerésére nyújt igényt. Beleavatkozik azonkívül Európa minden ügyes-bajos dolgába. Szerzett tekintélyét s a magyar király hatalmát legjobban a visegrádi congressus igazolja, hol elnöklete alatt a szomszéd fejedelmek Kelet-Európa ügyeit intézik el (1335). *Nagyhatalommá* tette az országot Károly.

b) Nagy Lajos (1342—1382).

„Számos erényben gazdag, nemes ifjú,“ ki az első Anjou trónját elfoglalta. Nemzeti felbuzdulásában a leglovagiasabb magyar királyt, Sz. Lászlót választotta példányképül. Intézkedéseivel, mint az, a nemzetet erőssé tette, háborúiban hozzá hasonlóan diadalmasan hordozta meg a magyar lobogót.

Az ország berendezésében az atyjától kijelelt nyomokon halad. Legfőbb törekvését a nemesség állásának a megerősítése képezi. Ezt akarja, midőn az 1351. országgyűlésen elrendeli, hogy a jobbágy minden természetényéből földesurának kilenczedet adjon. Az arany bulla megerősítése alkalmával (1351) ugyan e célból változtatja meg annak 4. pontját, kimondva, hogy a földbirtok ezentúl szükségképpen a *család, a nemzetség férfitagjaira* száll át (ösiség). Csak ha fiágon nincs örökös, száll vissza a birtok a koronára. Újból hűbéri elvek jönnek át így a magyar társadalomba. Az emberek társadalmi állása hazánkban is, mint külföldön a földbirtoktól függ. Nagyobb földbirtokkal előkelőbb állás, de egyúttal nagyobb kötelesség jár együtt. Törvényes alapot nyer a tényleg már létezett rendi szervezet. Jog és kötelesség egyensúlyba jönnek egymással.

A hűbérrendszernek másik lényeges kelléke a személyi függés azonban nincs meg hazánkban. A magyar társadalmat összefűző kapcsok nem magánjogiak, hanem közjogiak. Minden jognak: felségjognak, alkotmányos jognak, birtokjognak képviselője s forrása a szent korona. A kinek birtoka van a szent koronától, az a szent koronának a tagja, képviselője a megkoronázott király. A hol a képviselője s a tagok együtt jelen vannak, jönnek csak létre törvények. Nem magánszerződések, hanem országos törvények határozzák meg Magyarországon kinek-kinek jogát és kötelességét.

Ösiség, kilenczed képessé tették a nemességet nagyobb had kiállítására. Az ország hadereje 200,000 főre tehető. Ezzel víja nagy diadalait a király; még lovagias érzületéből fakadó hadjárataiban is a legnagyobb lelkesedéssel kíséri a szintén lovagias gondolkodású nemesség.

Öcsese halálának a megboszulására Nápoly ellen indít két ízben is hadjáratot 1347. és 1350-ben. A népszerű hadjáratban fényesen mutatta meg Európának a magyar vitézséget, de ezen kívül alig is volt más eredménye, mint hogy a finomabb olasz szokásokkal s műveltséggel ismerkedtek meg főuraink (a renaissance kezdete). A nápolyi hadjárat miatt későbbre maradt a velencei háború. Utóbb azonban Dalmácia birtokáért két ízben (1356. és 1378.) megújul az. Dalmácia Magyarországhoz

kerül, sőt a köztársaság adófizetője a magyar királynak.

A délvidék apró fejedelmei király, czár címeket kezdenek felvenni. Sérti ez a magyar király főhatóságát. Szerb, oláh és bolgár fejedelmeket hatalma elismerésére kényszeríti. Bulgáriában a bolgár bánságot alapítja.

Lajos Lengyelországnak elismert trónörököse, mint ilyen megvédelmezi jövőendő birtokát a pogány lithvánok s a tatárok ellenében (1351. és 1354.). Így nem csak szerződések biztosították neki a trónt, hanem érdemei is méltókká tették arra. Kázmér halála után (1370.) csakugyan personál-unióban egyesítette Kelet-Európa két hatalmas királyságát: a magyart s a lengyelt.

Lajost déli és északi hadjárataiban nem csak hatalmának a kiterjesztése, hanem térítő buzgalma is vezeti. A keresztség felvételére kényszeríti a lithván fejedelmet, térítgeti a tatárokat. Térítési buzgalma érvényesül az országban is. A kunok végleges megtérítése és letelepítése uralma alatt történik meg. Máramaros és Bereg vármegyék görögkeleti vallású oláhjai térítése elől Moldvába menekülnek. Helyökre a ruthéneket telepíti. Déli hadjárataiban is a fegyvereseket mindenütt a szerzetes térítők kísérik. Vallásos érzülete mellett itt a politikai belátás is közreműködik. Úgy látja ugyanis, hogy a pogány-törökkel szemben sokkal több ellenálló erő van a nyugati kereszténységben, mint a keletiben.

A pogány-török ekkor már Magyarország déli előországait szorongatja. Először méri össze magyar fegyver erejét a törökével 1366-ban valahol a Duna vonalán. Az ország és Európa nagy kárára azonban Lajos egyéb elfoglaltsága miatt döntő hadjáratot nem vezethetett a török ellen.

Fényes időket élt Magyarország a két Anjou uralkodása alatt. A hatalmi lendülettel karöltve járt az ország anyagi és szellemi fejlődése.

5. A zavarok és belső háborúk Nagy Lajos halála után. A főnemesség a király fölé kerekedik.

Lajos érdemeiért a rendek leányát, *Máriát* (1382—1387.) ismerték el királyuknak. A 12 éves Máriának, anyja Erzsébet vott a gyámja, mindkettő helyett azonban a kormányügyeket Garai nádor vezette. De a lengyelek mit sem akartak tudni Máriáról, már jegyese luxemburgi Zsigmond miatt sem. Az özvegy királynő kénytelen volt nekik adni ifjabb leányát, Hedviget, a kit azok azután összeházasítottak a kereszténynyé lett lithván fejedelemmel, Ulászlóval. A két első Ánjou hosszú fáradságának gyümölcse megy így veszendőbe: Lengyelország elvált Magyarországtól (1386.).

A gyenge női kormánynak meg vannak az országban is a rossz következményei. Az ország déli vidéke lázadásban tör ki. A Horvátiak, Laczkfiak, Palisnai János s mások *Durazzói Károlyt*, a nápolyi herceget választották meg királyuknak. Ez az 1386. év végén Budán is termett, hogy a királynőket gyámolítsa. Hamar kitűnt azonban szándéka. A királynőket lemondásra készítette s magát koronáztatta meg. Az özvegy királyné a cseltséssel viszonozza, 39 napi uralkodása után (1387. febr. 8.) eltéteti láb alól, híveit pedig szétugrasztja. A baj éppen abban van, hogy a lázadó főurak megmenekültek. A délvidéket újból lángba borítják. Személyes megjelenésük a forrongó vidéken, a helyett, hogy használt volna, mint már egyszer előbb, fogságot hoz rájuk. Az özvegy királynőt Novigrádban megfojtották. Máriát a hasonló sorstól Velencez erélyes fellépése mentette meg. A fogságból is kiszabadul Mária, de a délvidéki mozgalmakat csak a 90-es években sikerült Zsigmondnak elfojtania. A 30 nemest Konttal élükön a vérpadon végeztette ki.

A lázongások csak *Zsigmondnak* használtak. A fenyegető veszély miatt nem várhatták be orleansi Lajost. Mária Zsigmonddal tartotta meg esküvőjét (1385.). Majd meg a rendek, hogy minél nagyobb buzgósággal lásson hozzá Mária kiszabadításához, királylyá választották (1387.). Mária halála után

(1395.), hogy újból nem mellőzték, azt a török fenyegető fellépésének köszönhetette.

Bajazid szultán a 80-as évek végén Magyarország déli előországait foglalja el, a 90-es évek elején pedig a török már Magyarországra is beüt. Zsigmond európai segítség után néz. A 80.000 főnyi fényes keresztény hadat azonban Bajazid Nikápoly-nál megsemmisítette (1396.). A francziák elhirtelenkedett támadása s a rossz felállítás vonta ezt maga után.

A veszített csata után Zsigmond fél évig külföldön kószál. Haza jöve a mozgalmakat a maga módja szerint csendesítette le. A horvát elégedetlenek főbbjeit törbe csalja s lefejezteti. Azt hiszi, hogy minden rendben van, újból elhagyja az országot, visszajön, meg kimegy. Azon mesterkedik, hogy családja birtokát, a cseh királyságot s a német-római császárságot szerezze meg. Közbe rendelkezik Magyarországról, előbb a morva örgrófnak, Jodoknak, majd meg Albert osztrák herczegnek igéri el. Az első hír hallatára törvénysértéseit is tekintetbe véve, a főurak Budán fényes nappal elfogják s elcsukják (1401.). De a mint elfogták, ki is bocsátották, mert a királyjelöltek személyében nem tudtak megegyezni.

A köznemesség csodálkozva szemlélte, hogy a főnemesség mint végez nélküle. A mint hírét veszi, hogy Zsigmond Albertnek igérte az országot, egyesül a papsággal s néhány elégedetlen főnemessel és a IX. Bonifác pápától is pártolt *Nápolyi Lászlót* hozza az országba (1402.). De még mielőtt Zsigmond haza jött volna, néhány főúr összeszedi banderiumát s megszalasztja a trónkövetelőt. Mindennél jobban mutatja ez a főurak nagy hatalmát. Intő példa, hogy királynak, köznemesnek egyaránt jó velők tartani.

Zsigmond utóbb, hogy a pápán s a papságon boszút álljon, kiadja a *Placetum regiumot* (1404.).

1410-ben végre teljesülnek vágyai, elnyeri a császári koronát. De a császári méltósággal új gondokat is veti magára. Mindig magyar királyságát helyezi ugyan előtérbe, külföldön is magyar urak környezik, mégis a császárság kárára van az országnak.

Dalmácia birtokáért Velenczével visel háborút. Az 1412-ben kitört háborúra, hogy pénzt szerezzen,

a 16 szepesi várost is elzálogosította. De hiába, maga külföldi elfoglaltsága miatt nem nézhet a háború után, Dalmácia elveszett.

A török ellen sem léphet fel egész erővel éppen külföldi ügyei miatt. A török újabb hódításokat tesz a délvidéken.

Császári méltóságából folyt, hogy a konstanci zsinat összehívásán buzgólkodott. A schismát sikerült ugyan megszüntetnie, de azzal, hogy Husz elégettetésébe beleegyezett, nagy bajt zudított magára. Venczel halála után (1419) a cseh husziták tudni sem akartak királyságáról. A huszita háborúk áttérjedtek Magyarországra, sőt Erdélyben veszedelmes pórlázadást idéztek elő.

Zsigmondot uralkodása második felében kora, tapasztalatai, császári méltósága komolyabbá tették. Törvényes intézkedésekkel iparkodik az ország bajain segíteni. A zavaros időkben megbomlott bandériális hadrendszert törvényes alapokra fekteti (1435). A honvédelem keretébe ugyanakkor bevonja a pórságot is, felállítja a *telekkatonaságot*. Zsigmond alkalmazza a tüzérséget is először. A főurakat, hogy a török elleni hadjáratra buzdítsa, a sárkányrendet alapítja.

A *városok emelése* szintén szíven fekszik. Az 1405. országgyűlésre valamennyi kir. város követét meghívta. A polgárok ettől kezdve a negyedik rendet alkotják, birtokuk a koronától van.

Éppen úgy, mint a városok emelését az olygarchia hatalmának az ellensúlyozására teszi, ugyan e célból fejleszti a *megyék önkormányzatát* (1435).

A *jobbágyság helyzetén* ugyancsak javítás történik uralkodása alatt. Az 1405. országgyűlés kimondja a pórok szabad költözködését s hogy az uriszéktől a megyei törvényszékekhez felelbezhetnek.

Zsigmond utolsó idejét Borbála nejeének a fondorlatai keserítették meg. Halála 1437-ben következett be. Nagyváradon temették el saját kívánságára.

IV. A Hunyadiak kora.

1. A főnemesség a hatalom birtokában.

Zsigmond, a hol lehetett gyengítette ugyan az olygarchiát, de viszont maga is emelt fel családokat. Vejének, *Albertnek* (1437—1439) uralma alatt a főnemesség már mint egyenrangú szerződő fél lép fel a királylyal szemben. Megválasztása alkalmával már kikötéseket tesznek, de még inkább öregbítik a nemzet, de tényleg a saját jogaikat az 1439. országgyűlésen. A nádor kinevezésének a jogát is kiveszik ekkor a király kezéből.

Albert, az első Habsburg és fia László uralma alatt először egyesülnek azok az országok, melyek a mai magyar-osztrák monarchiának magvát képezik. Magyar hegemonia alatt történt az egyesülés, az országra áldásos még sem volt. Hadjárata, melyet a török ellen indított, a szultán jöttének a hírére általános futással végződött (1439).

A zavaros időkben a rendeknek Hunyadi szaván induló többsége mellőzte az asszony-, mellőzte a gyermekkormányt. Sem Erzsébetnek, az özvegy királynénak, sem utószülött Lászlónak jogait nem ismerte el. Megválasztotta az ifjú lengyel királyt *Ulászlót* (1440—1444). A kitörő polgárháborúnak azonban csak Erzsébet halála vetett véget (1442).

Az előnyomuló törökkel szemben — a sok bajt mind összevéve — védtelenül bukik el az ország, ha a gondviselés szerű férfiú *Hunyadi János* nem vállalkozik a védelemre. Eltekint e nagy ember minden mellőztetéstől, egyéni sérelemtől. Egész életét a nagy eszme szolgálatában tölti, hogy a török ellen, mint hazájának, mint a kereszténységnek ellensége ellen küzdenie kell. Zsigmond alatt tűnik már fel, de ez a nagy ember érdemeit kellőleg nem méltányolta. Albert nevezi ki szörényi bánnak, Ulászló Erdély vajdájának.

A Délvidék védelmét Nándorfehérvár felmentésével kezdi, majd az ennek megboszulására Erdélybe küldött két csapatot veri meg: Mezid béget Szeben alatt, utóbb Sehabeddin pasát meg a Vaskapunál (1442).

A pártharczok végződnek ekkor be Magyarországbán. A diadalok nyomán támadó hadjáratot határoz a fellelkesült országgyűlés. A diadalmas vezér új diadalokra vezeti a magyart. Először és utoljára küzd ebben a *hosszúnak nevezett hadjáratban* (1443. júl. 1444. feb.) magyar kard a Maricza völgyében. A győzelmeken felbuzdult európai szövetségzés azonban célhoz nem vezet. A töröknek Európából való kiveréséről álmodoznak s e helyett a hatalmak részvetlensége miatt a *várnai vereség* lesz belőle (1444. nov. 10). A csatatéren esett el az ifjú király is.

Az urak az ország feldarabolását tervezik immár. Fel is osztják azt öt főkapitányságra. De a Hunyadi buzgólkodása folytán összeült országgyűlés a Frigyes császár kezében levő *V. Lászlót* (1440—1457) ismeri el királynak. Minthogy pedig Frigyes Lászlót kiadni vonakodott, *Hunyadit* választják meg *kormányzó*nak, csaknem teljes királyi hatalommal.

A kormányzó, a mint a belső zavargókkal végez, Várna megboszulására vezeti csapatait. Az urak azonban a király távollétének ürügye alatt elvonják banderiumaikat és így a *rigómezei küzdelem* újból kudarczczal végződik (1448).

Kitűnik, hogy a király távolléte miatt mitsem lehet elérni. Hunyadi szövetezik a cseh és osztrák rendekkel s fegyverrel szabadítják ki a királyt a fősvény császár kezéből (1452). De a mitől tartott a kormányzó, bekövetkezett, rossz kezekbe, a gonosz Czillei kezébe került a király. Az áskálódások s a cselvetések utoljára is arra kényszerítik a nagy hőst, hogy hunyadmegyei birtokára vonul vissza.

Borzalmas hír veri fel Európát. II. Mohammed hevette Konstantinápolyt (1453) s most Belgrád, Budán és Bécsen át Európa szívébe készül. A hír való, az országgyűlés fegyverkezést határoz. Hunyadi egyedül a haza üdvét tartva szem előtt, a király mellett a fővezérletet elfogadja. Czillei most is csak Hunyadi vesztére gondol, a királyt Bécsbe szökteti. Alig marad így saját csapatain kívül más segítsége, mint Capistran János rosszul fegyverzett keresztesei. De a szultán túlereje daczára is *felmenti Belgrádot* (1456. júl. 21.) s élte legnagyobb, de sajnos legutolsó diadalát aratja. A pestis néhány hét múlva (aug. 11.) elragadja „a világ legnagyobb emberét.”

Mig az egész világ sír, Czillei az „ebfaj“ ki-
irtására tör. Belgrádban ássa meg a vermet, de
maga esik bele. A Hunyadi ház barátai felkonczolják.
A király ugyan esküvel igéri, hogy a Hunyadi fiúk-
nak bántódásuk nem lesz, Lászlót mégis vérpádon
végezteti ki. A kitört forradalom futni kényszeríti
Bécsbe, majd Prágába, a hol valószínűleg méreg
vet véget fiatal életének (1457). A magával hurczolt
Mátyást cseh fogságban hagyta.

2. Hunyadi Mátyás (1458—1490).

A nádortól az 1458. januárjában összehítt or-
szággyűlés mellőzte nem csak az idegen, hanem a
belföldi (Garai, Ujlaki) trónkövetelőket is. s meg-
választotta Hunyadi Mátyást királynak. Öt évre
kormányzónak tette melléje Szilágyi Mihályt.

A Podjebrád fogságából 50,000 aranyon kivál-
tott Mátyás király volt, királyi hatalom nélkül.
Megválasztásakor kötelességévé tették az ország
védelmét, de minden eszközt elvontak tőle. Pedig
bel- és külellenségek vették körül.

Első dolga volt, hogy kormányzó nagybátyját
rázta le a nyakáról. Miután pedig némi haderőhöz
jutott, ellenségei leveréséhez látott. Kiostromolja a
huszita zsebrákokat sziklafészkeikből. Erre Giskra
vezérük pártjára állott. Kiveri III. Frigyet és párt-
feleit az országból, sőt pusztítja Ausztriát. A párt-
ütők kegyelemre meghódnak. Az alkudozások
Frigyessel is célra vezetnek, 60,000 aranyért a
koronát kiadja (1462.), de fentartja örökösödési
jogát Magyarországra.

A belgrádi diadal óta a török nagy előhaladáso-
kat tesz Magyarország előországaiban. Szerbia nagy
részét elfoglal a, Oláhországban fejedelmet tesz, leg-
utóbb pedig (1463.) a magyar főséget elismerő
bosnya királyt szorongatja. Mátyást az ország vé-
delme s a pápa sürgetése egyaránt a Délvidékre
hívja. Megveri itt a Szerémséget dúló török hadat,
de a bosnya királyt már meg nem menthette. Jajczát
azonban mintegy 70 várral visszafoglalja.

Csak most, miután úgy bel- mint külellenségei-
vel végzett, téteti fejére a szent koronát (1464).

De a sikerrel megindult török hadjárat meg-

felelő folytatást nem talált. Mátyás ugyan alkalmas vezére lett volna egy támadó hadjáratnak, az európai hatalmaknál azonban a keresztes hadjárat eszméje visszhangra nem lelt. Magának Mátyásnak pedig nyugati ügyei miatt érkezése nem volt. A továbbiakban tehát a védelemre szorítkoznak, mely védelmi csaták sorából a Kinizsi és Báthorytól vitt *kenyérmezei diadal* válik ki (1479).

A csehek abban az időben, mikor a magyarok, szintén nemzeti királyt választottak. Podjebrád György kormányzójukat emelték a trónra. A két nagy királyt rokoni kötelékek fűzték össze. Barátságuk azonban, még Mátyás nejének, Podjebrád leányának életében sem volt szilárd. A királyné halála után nem volt nehéz a császárnak s a pápának a cseh háborúra birni Mátyást. A császár Csehországot igéri neki, a pápa pedig az eretnek huszita ellen segíti pénzzel. Megszakításokkal tíz évig (1468—1478.) tart a háboruszkodás. Nem vet annak véget Podjebrád halála sem (1471). Sőt épen Podieprád támaszt neki új ellent, midőn utódjának a cseh rendekkel Ulászló lengyel herceget ismerteti el. Ellene fordul Frigyes császár is, mert eddig is csak a két hatalmas ember ellenségeskedéséből akart hasznot húzni. *Boroszlónál* azonban a szövetkezett cseh és lengyel királyok személyesen kénytelenek a békeért könyörögni (1474). A mi létre is jött Olmützben (1478). Mátyás viseli a cseh királyi címet s övéi Csehország melléktartományai.

A ravasz császárra is rákerült a sor még a béke létrejötte előtt (1477). Háromszoros háborúban leveri, majd elfoglalja Béccsel együtt egész Alsó-Ausztriát (1486). Székhelyét többször Bécsben tartja s ott is fejezi be életét (1490).

Mátyás nagy sikereit nem érhetette volna el az urak banderiumaival. Már atyja érezte az állandó sereg hiányát, saját banderiumát állandóan fegyverben tartotta. Mátyás egész uralkodása alatt mellőzi a nemesi derékhatat, pénzzel váltatja meg hadviselési kötelességüket. Szervezi állandó hadseregét, a *fekete hadsereget*, az első nagyobb rendes hadat Európában. Száma ugyan 30—40 ezerre rugott, de ereje nem a számában, hanem gyakorlott voltában s taktikai ügyességében rejlett.

Az állandó hadsereggel együtt járt az állandó

adó behozatala. A sok mindenféle adónem helyett egységet teremt az adó fizetésében. Az új adót, a „*kir. kincstár adóját*“ fizeti a nemesen kívül mindenki. A harminczad helyébe a „*korona vám*“-ot hozza be. Ha az ezekből folyó jövedelem sem elég, úgy napirenden vannak a *subsídiumok*. A súlyos terhek miatt két lázadás is támad: a Vitéz-féle s az erdélyi.

Uralkodása végső idejében a törvényeknek rendszerbe foglalása s ujjakkal való kiegészítése képezi nagy gondját. Elkészült törvénykönyvét az 1486. országgyűlés fogadja el s az alkotmányos felfogás ellenére állandósítja, mintegy olyan Hadrianus-féle Edictum perpetuumot teremt. Ennek legfontosabb részét még az előző évben alkotott *nádori hatáskör* szabályzása képezi. A nádor a király után az ország főkapitánya, főbirája, a nemzet és király közt közbenjáró, király nemlétében az országgyűlés összehívója. Másik kimagasló része a törvénykezés rendezése. Eltörli a generale iudiciumokat s a proclama-ta congregatiókat. Minden nemes perét a *megyei törvényszéknél* kezdi, felelbezheti a *királyi törvényszékhez*. A Hunyadiak alatt *nemessé lesz a vármegye*. A megye hatósága alól az örökös grófokat veszi ki a törvény. Ezek pereiket mindjárt a királyi törvényszéknél kezddhetik.

A nagy király uralkodása csak látszólag alkotmányos, tényleg az ő szelleme s akarata uralkodik mindenben és mindenütt. Fenkölt lelkéből kifolyólag mintegy erőszakkal akarja nemzetét egy magasabb műveltségi fokra emelni. Udvara igazi közép-pontja az akkor Európa szerte divatos *renaissance* műveltségnek. A hazai humanistákon kívül Európa legkiválóbb tudósait találjuk környezetében. Igaz, hogy ez az egész tudományos irány idegenszerű, nyelve a latin, de azért udvarában a magyar nyelv is megtalálta az őt megillető helyet. Sőt Mátyás korából magyar nyelvű irodalmi dolgozatok is maradtak ránk.

V. A köznemesség és a főnemesség küzdelse.

1. A Jagellók trónrajutása. Összeköttetés a Habsburgokkal. Alkotmányharcok. Pórlázadás.

Mátyás a Hunyadi-ház számára nem biztosíthatta a trónt. Természetes fiának, Corvin Jánosnak, közbejött halála miatt, csak félig meddig készíthette elő a trónra való jutást. A Habsburg és Jagelló házak tagjai egyaránt számot tartanak arra. Az önzésen kívül a politikai belátás is vezérelte a rendeket, midőn *Ulászlót (II.)*, a cseh királyt emelik a trónra (1490–1516). Mátyás politikáját követik, mikor Csehország és Magyarország egyesítését vizsik végbe. De meg a közbeeső Ausztriát sem nehéz így megtartani. Hamar kitűnik csalódásuk. Ausztriát Miksa könnyű szerrel visszafoglalja, még Székes-Fehérvárt és Mátyás sírját is feldúlja. Albert öcscsét, a lengyel herceget pedig csak áldozatokkal tudja Ulászló megengesztelni.

Kinizsi és Báthory ugyan kiverik az osztrákokat, de a kötött béke csatavesztéssel ér fel. A pozsonyi béke (1491.) Ausztria visszabocsátásán kívül a Habsburgok örökösödését mondja ki Ulászló gyermektelen halála esetén.

Egyik baj a másikat követi nyomon a következő időkben. Az ország a Mátyástól emelt fényes magaslatról rohamosan siklik alá. A fő- és köznemesség közt már a pozsonyi béke elvi ellentéteket teremtett. Mig a főnemeselek egyrésze elfogadja azt, a köznemesség hallani sem akart a Habsburgokkal való összeköttetésről.

Mátyás az ország erejét fölülmuló politikába vitte bele a nemzetet. Ez a nagyhatalmi politika nem csak hogy súlyosan nehezedett a nemzetre, de ki is merítette anyagi erejét. Kikötik hát Ulászló megválasztásánál, hogy a 18 denárnyi rendes adón felül nem fizetnek. A csekély adóból nem tudják fizetni a fekete hadsereg zsoldját, az tehát rabol. A rablósereget szétveri Kinizsi, s ezzel össze-

töri az ország kardját. Egymásután pusztulnak a végvárok is. A főnemesség belátja az adócsökkenésből folyó bajokat, kassai gyűlésén megszavazza az egy arany adót. A köznemesség nem fizeti a hozzájárulása nélkül hozott adót. Az ország pénzügye a legsiralmasabb állapotba jut. A királynak olykor jóra való ebédje sincs.

Az országgyűlések zajos helyei a pártharcoknak. Az előbbi ellentétekhez még a hatalomért való versengés járul. A köznemesek éppen oly részt követelnek maguknak az ország kormányzásában, mint a főnemeseknek van. A főnemesség arra való hivatkozással, hogy utóbbi időben banderiumaival ő védelmezi a hazát, nem enged.

A király a főnemesekkel tart, ezért a nemesség vele is érezteti haragját. Az 1505. országgyűlésen határozatra emeli, hogy a mennyiben az ország romlásának az idegen királyok az okai, ezentul *nemzeti királyt* választ. Az udvar erre az 1506. kettős családi szerződéssel felel, a melyben a Habsburg és Jagelló-házak kölcsönös örökösödését mondják ki.

A köznemesek pártja megerősödik, midőn vezére akad a fiatal s dúsgazdag Zápolya Jánosban. Zápolyát a Hunyadiak példája a trón elnyerésére buzdítja, a nemzeti királyt illetőleg tehát törekvése a köznemesekével azonos. A fő- és köznemesség így, mint két szervezett párt áll egymással szemben. Ez a két párt: *az udvari vagy német és a nemzeti párt*

Az egymást gyakran követő országgyűléseken sok jó törvényt hoznak, de azoknak senki sem engedelmeskedik. A király sokkal tehetetlenebb, sem szétválasztani, hogy azoknak érvényt tudna szerezni. A zűrzavaros állapotnak a legnagyobb kárát a pórság vallja. Ezt mindenki nyomja, de igazát sehol sem találhatja. Jó alkalmul kínálkozik nekik a Bakócz érsektől hirdetett keresztes hadjárat. Tömegesen tódul a Dózsa György kezébe adott keresztes zászló alá (1514.). De nem a török ellen megy, hanem a nemességre tör. Azután csak nagy nehezen sikerült a *kuruczokat* Zápolyának Temesvárnál szétszórni.

A győzelmet a nemesség boszúja követte az ugyanazon évben tartott országgyűlésen. Megvonták a szabad költözködés jogát a jobbágytól, a röghöz kötötték. Terheit pedig még inkább szaporították.

Az 1514. országgyűlés fogadja el *Werbőczy István Tripartitum*-át. A nemesi jogok foglalata ez. Kimondja, hogy *a nemesi jog csak egy*. A könyv, mint a nemzetet összefűző kapocs utóbb nagy szolgálatot tett.

2. Az ország romlása. A mohácsi vész.

Ulászló uralkodása alatt a mennyire annyira csak folynak az ország ügyei, de minden fenekestül fordul fel *II. Lajos* (1516–1526.) uralkodása alatt. Ulászló gyenge király volt, Lajos még gyermek. A gyámok, kik helyette kormányozni voltak hivatva, csak az élvezetekkel vagy meggazdagodással törődtek. A fiatal királyt hozzászoktatták, hogy minden idejét multságokban, dáridókban töltse. Pedig rendkívüli szegény a király, az adót senki sem akarja fizetni. Valóságos pénzügyi bukás s a pénzhiánnyal jár minden kellemetlenség sujtja az országot.

Katonája sincs az országnak. A gazdag főnemességnek és főpapságnak meg vannak ugyan a banderiumai, de ezeket inkább parádézásra használja, mint az ország védelmére. A köznemesség rég elszokott már a harctól. Az országgyűlés maga belátja, hogy minden országot fegyverrel és jó törvénnyel tartanak fenn s hogy nálunk egyik sincs meg, de segíteni nem tud a bajon. A veszély pillanatában készek a legmессzebb menő áldozatra, mindent megszavaznak, de a veszély multával alig valamit fizetnek meg. A hozott törvényeknek meg senki sem engedelmeskedik.

A köznemesség azt hiszi, hogy a bajoknak a kormányon lévő főnemesség az oka. Azért ennek a megbuktatására tör. Először mintegy 16 köznemest juttat be a kormánytanácsba, majd meg egészen kibuktatja a főnemességet a kormányból. Az 1525. hatvani országgyűlésen fegyveresen jelenik meg s vezérét Werbőczyt teszi meg nádornak.

A legmессzebb menő pártharcok dúlnak az országban, midőn a hazát a legnagyobb veszély fenyegeti. A békés Szelimet felváltó Szulejman szultán elődei hódító politikáját veszi fel, elfoglalja Sabáczot és Nándor-Fehérvárt (1521.). Megnyílik így előtte az út Budáig, egyelőre azonban egyéb

elfoglaltsága miatt békét hagy a szerencsétlen országnak.

A pártok, mint láttuk, a fenyegető közös veszélyre sem békülnek ki. Az urak, hogy a hatalmat visszaszerezzék, titkos társulatot alapítanak (kalandosok), megnyerik a királyi párt is céljuknak. Az 1526. budai gyűlésen csakugyan elbuktatják Werbőczit s visszahelyezik a sánta Báthoryt a nádorságba. A hirre pedig, hogy Szulejman az ország ellen készül, király s nemesség egyaránt a kezeit mossa, hogy oka lenne, ha baj éri az országot. Megszavaznak félarany adót s a királyt a papi tized s az egyházi edények lefoglalására utasítják. Azután pedig, mint a kik mindent jól végeztek, haza távoznak.

A király készülné a hadjáratra, ha volna pénze. A külföldet hiába szólítják fel. A császár s a francia király az európai egyensúly érdekében vívnak hosszú harczokat. Egyedül a pápa az, ki 50,000 aranyat küld. A pénzzel legalább kezdeknek valamit. De a hadak nehezen gyülekeznek. A király s a pápai követ mindössze 5000 harczossal indulnak ki Budáról. Tolnáig érve felszaporodnak 25,000-re. Nagy a harczy kedv. Nem várják be sem az erdélyi vajdát, sem a tengeremellék bánját, az ütközet mellett döntenek, midőn arravaló vezérek sincs. Mohácsnál történik a szerencsétlen ütközet (1526. aug. 29.), hol az ország színe java a csatatéren marad. Azok pusztulnak el éppen, kik nagy hibáik mellett a hazáért áldozni is tudnak. A Csele patakba fulladt futás közben a király is.

VI. Török-német világ.

1. Kettős királyválasztás. Szövetkezés a törökkel.

A mohácsi vésznek legsúlyosabb következménye volt, hogy a király is ott veszett el. Még el sem temették a királyt, már is megindult az elvi alapon álló küzdelem. A nemzeti párt az 1505. tételes törvényre való hivatkozással Székesfehérvárott *Zápolya János*, erdélyi vajdát emelte a királyi trónra s koronázta meg (1526. nov. 5.). Az udvari vagy német párt a családi szerződéseket tartva szem előtt a nagyhatalmú Habsburg-családnak a tagját, *Ferdinánd* főherceget választotta meg Pozsonyban (1526. decz. 16.).

Két király van így egyszerre az országnak. A két király küzdelme és politikája az európai politika útvesztőjébe sodorta bele Magyarországot. Mind a két pártnak a célja egy volt: az országot egyesíteni. Egyik párt sem akarta azonban jelöltjét elejteni. A kitört küzdelemben Ferdinándnak kedvez a szerencse. Vezérei nem csak Budát foglalják el, hanem János királyt ki is szorítják Lengyelországba. Ekkor Ferdinánd ugyancsak Fehérvárott, ugyancsak a nyitrai püspökkel fejére téteti sz. István koronáját (1527).

Ha Ferdinánd a harcztéren aratott sikereket, úgy János király a politikai téren dicsekedhetett ezzel. Örömmel üdvözölték őt a trónon a pápa s Velence; a francia király, Ferencz örökösödési szerződést köt vele, a bajor hercegek véd- és daczszövetségre lépnek, az angol király pedig semlegeségéről biztosítja. Ezekkel szemben Ferdinánd Károly bátyjának nagy hatalmában bizakodott.

János Lengyelországban újabb lépésre határozza el magát. Laszki Jeromost a szultán udvarába küldi el. Szövetségese ez már úgy is a Habsburg-ellenes tábornak. Laszki Gritti segélyével csakugyan kinyeri a szultán jó akaratak János számára. A nagy úr biztosítja Jánost, hogy minden ellenségével szemben megvédelmezi (1528). Ferdinánd követeit gúnyosan utasítják el a portánál.

Ezzel megalakul a *török és német párt* az országban. E pártok mintegy két századon át állanak egymással szemben.

A szultán már a következő évben beváltja Jánosnak tett ígéretét. Személyesen jó az országba, Mohácsnál találkoznak Jánossal s együtt mennek Buda alá. Budát elfoglalja Szulejman, de Bécs alatt kudarczot vallott. Budát átadta Jánosnak és sikereivel elégedetten távozott az országból.

A szultán távozta után Jánost újból Lengyelországba szorítják ki Ferdinánd vezérei, bár Budát Gritti megvédte. Szulejman negyedik hadjáratát vonja ez maga után, a ki most már magával Károlylyal, Ferencz s a pápa legyőzőjével akar megmérkőzni. De Jurisics Miklós, a kis Kőszeg hős védője meghiúsítja szándékát (1532). Sőt a kudarcz a békére is hajlandóvá teszi, Grittit bizza meg, hogy a két király közt az osztozkodást megtegye. Grittiban azonban, ki Erdélyt a szultán pártfogása alatt magának akarja megszerezni, kapzsisága s vérengzései miatt az erdélyi nemesek megölték.

A két király belátja, hogy magukra maradva egymással nem bírnak. Ferdinánd bátyjától segítséget nem kaphat, a szultán barátsága veszedelmes, de meg az európai helyzet is békére int, maguk keresik a békét. Meg is kötik *Nagyváradon* (1538.) a tényleges birtok alapján, azon kikötéssel azonban, hogy János halála után az egész ország Ferdinándra vagy utódaira száll.

János a békét nőülésre használja fel. Nőül vette Izabellát, a lengyel király leányát. Fia is született: János Zsigmond. Ekkor a váradi békét annál kevésbbé akarja végrehajtani, mert Károly és Ferdinánd már az első szükség idején cserben hagyták. Halálos ágyán (1540.) azt tanácsolja Martinuzzinak s Petrovicsnak, fia gyámjainak, valamint az őt környező uraknak, hogy a szultán barátságát keressék s fiát tartsák fenn a trónon.

János királylyal az utolsó koronás magyar szállt sírba.

2. Martinuzzi és Erdély.

E zavaros korszak legnagyobb magyar politikusa Martinuzzi Fráter György. János király a szegény pálos baráttal Lengyelországba való menekülése alkalmával lépett szorosabb barátságba. Erdemeit elismerve János király őt váradi püspöknek, kincstartónak, majd fia gyámjának tette meg. Nagy érdeme van már előbb is a nagyváradi béke létrejöttében, de messze kiható működését csak mint a kiskorú János Zsigmondnak gyámja kezdi meg.

Lecsendesíti Erdélyben a Majláttól támasztott zavarokat, majd hozzálát terve keresztülviteléhez, hogy János Zsigmond uralma alatt az egész országot egyesítse, ha kell, a szultán támogatásával. Hiába kéri azonban a pápa közbenjárását, hiába ír Károlynak, hogy tartsa vissza öcsesét a háborútól, Ferdinánd Roggendorffal Budát ostromoltatja. Izabellának s az uraknak czelszövényeit kijátszva tarthatja csak meg a várat Martinuzzi. De a mitől tartott, bekövetkezett. Szulejman jelent meg pártfogoltja fiának megvédelmezésére. Roggendorf seregének a szétverése után János Zsigmondot akarta látni a nagy úr. Mig ő a gyermekkel játszott, a janicsárok cselel *elfoglalták Budát* (1541). Izabellát fiával keletre utasította. Azt ígérte ugyan, hogy a nagykorú János Zsigmondnak visszaadja a várat, de az ígéret csak ígéret maradt.

Buda elfoglalásával a *török hódoltság* veszi kezdetét hazánkban.

A török betelepődése Martinuzzi politikájának új irányt ad. Egyelőre Erdély szervezéséhez fog. Célja, hogy egy katonai és pénzügyi tekintetben erős országot teremtsen, hogy azaz egyesítési politikának mindig biztos alapul szolgáljon. Létrehozza a három nemzet unióját (Torda 1542), de hogy a magyar elemnek biztosítsa a túlsúlyt, a részek követeit is meghívja mindig az országgyűlésekre. Martinuzzi az, ki a későbbi különálló fejedelemségek alapjait lerakja. Az ő érdeme, hogy utóbb Erdély a magyar alkotmánynak s nemzetiségnek védelmezője s a magyar műveltségnek fentartója lesz.

Hazájáért lángoló nagy lelke azonban nem tud belenyugodni az ország feldarabolásába. Már 1542-ben

segítséget akar adni Ferdinándnak a török kiűzésére, de Joachim örgróf kudarcza abba hagyatta vele a tervet. Ujból akkor karolja fel egyesítési politikáját, midőn Károly császár nem csak negyedik francia háborúját fejezi be győztesen, hanem a schmalkaldeni szövetséget is leverve hatalma tetőpontján állt. Izabellát lemondattja, a várakat átadja Ferdinánd biztosainak. De midőn azt látja, hogy Ferdinándnak nincs elég ereje az országot a török támadástól megvédeni, elámítja a törököt, beküldi a 10,000 arany adót. Nagy eszét nem tudják követni Ferdinánd emberei, politikájában árulást látnak. Castaldo a zsoldos vezér kormánya tudtával alvinczi kastélyában meggyilkoltatja a hazáját lángolón szerető bitorost, századának legnagyobb politikusát (1551).

3. A török terjeszkedése. Az erdélyi fejedelemség megalakulása.

Martinuzzi halála megmutatta a töröknek, hogy rászédtek. Megparancsolja azért a szultán basáinak, hogy mindent, a mi csak a kezök ügyébe akad, foglaljanak el. Tíz évig tartó élet-halálharcz keletkezik így a magyar és a török közt. Minden magyar, a legutolsó közvitétől kezdve átérezte kötelességét. Bámulatos várvédelmek történnek. A magyar vitézségnek, hősiességnek, bazaszeretetnek örökké ragyogó példái emelkednek ki. Oly nevekkal találkozunk, mint Losonczi, Szondi s Dobó, kik Temesvár, Drégely s Eger védelmében tűntek ki.

A fény mellett azonban még jobban észrevehető az árnyék. A magyar katonák és vezérek vitézsége s hősi halála mellett rút feladást vagy gyáva megfutást látunk ott, hol idegen zsoldosokra vagy zsoldosvezérekre bízák a várat, mint az történt az erős Lippa s Szolnok váraknál.

Castaldo Erdélyben azzal akarta katonái zsarolásait enyhíteni, hogy a Martinuzzitól létesített tordai uniót felbontotta s elengedte az adózást. De Ferdinánd így sem tudta megtartani Erdélyt. A rendek Szulejman parancsából visszahívták János Zsigmondot (1556.) s maguk verték ki Castaldót. Elszakadt ezzel Ferdinándtól Erdély és a Tiszavidék. Szulejman már most hajlott a békére, a mely létre

is jött 1562-ben. Értelmében Ferdinánd a nyugati s az északi részekért 30,000 arany évi adót fizet.

A békét két évvel élte túl Ferdinánd. Utóda *Miksa* (1564—1576.) János Zsigmonddal vette fel újból a harczot. A 72 éves szultán még egyszer fegyvert fogott pártfogoltja érdekében. Zrínyi Miklós Szigetvár védelmében megtörte azonban a török erejét, maga az agg Szulejman még a vár megvétele előtt lehelte ki lelkét (1566.).

Szelim az új szultán kibékült Miksával (1567.), János Zsigmondnak pedig nyugtot parancsolt. A boszús János Zsigmond most Miksával szövöttek a török ellen. Erdélyt a török pusztításoktól megmentette János Zsigmondnak bekövetkezett halála (1571.).

János Zsigmond, midőn kibékült Miksával, lemondott a királyi címéről. Végleg megalakul így az *erdélyi fejedelemség*. Halálával az erdélyiek fejedelmül *Báthory Istvánt* választották meg Békés Gáspárral szemben. Majd meg, hogy Báthory István lengyel király lesz (1576.), ez bátyjára *Kristófra* bízta Erdélyt. Kristófot pedig fia *Zsigmond* követte a fejedelemségben (1586.).

4. A 15 éves török háború. Erdély beavatkozása a háborúba.

A hazájáért, családjáért folytatott harczok a magyart megedzették. Régi harczias erényei megújulnak. A hadtudományban is előhaladást tesz. A török hatalom ellenben Szulejman halála óta folyton hanyatlóban van.

1567. óta a békét ismételten megújítják. Névleg tehát béke van, de tényleg nem. A végeken a harczok szakadatlan folynak, azzal a különbséggel, hogy várat békében ágyúval nem ostromolnak. Nagyobb erővel a háború *Rudolf* (1576—1608.) uralkodása alatt tör ki.

Rudolf az uralkodás gondjait testvéreire s tanácsosaira bízta. Maga prágai palotájába vonult vissza, hatalma megszilárdulását a bölcsek kövének feltalálásától várta.

A perzsa háborúk befejezte után a török Sziszek alatt nagy vereséget szenvedett. Színán nagyvezér

a szultánt erre újabb hadjárat megindítására veszi rá. A háboruszkodás 15 éven át szakadatlan folyik (1591—1606.).

Szinán kisebb várakon kívül az erős Győr várát veszi meg Hardeck gróf árulása következtében (1594.). A magyar mezei hadak Pálffy vezérlete alatt a budai basát verik meg, majd meg Nógrádban foglalnak el több várat.

Nagyobb jelentőségű lesz a hadjárat, midőn Erdély is beavatkozik. Báthory Zsigmond szakít a törökkel s Rudolffal szövetezik. A politikáját ellenző örendeket verpadra viteti.

Politikáját igazolja a *gyurgyevói* diadal (1595.). A következő évben magyar és erdélyi hadak együttesen vívják *Mező-Keresztesnél* a háromnapos nagy itközetet. A diadalt veszteséggé változtatja a magyar hadak zsákmányvágya.

Kitünik, hogy a török túlereje nincs már meg. Magyar és török körülbelül egyenlő erővel áll szemben egymással. A további harcok kiemelkedő mozzanatai, hogy a magyarok Győrt veszik vissza, a török pedig Kanizsát foglalja el.

Erdélyre Zsigmond ingatag politikája hozott szerencsétlenséget. Átadta Erdélyt Rudolffnak, de nég háromszor visszatért s „négyyszer szállott ki Erdélyből ördögnek“. Nyolcz év alatt 12-szer cserélt urát a szerencsétlen ország. Báthory Endre bibornok, Mihály vajda, Básta, Székely Mózes s Rádul vajda boldogították hosszabb rövidebb ideig az országot.

5. Bocskai István felkelése.

A német származásu királyok nem bíznak a magyarban. A várakban idegen zsoldosokat alkalmaznak. Ezek az országban a törökkel versenyt usztítanak. Ezen bajokat tetézik a Habsburg királyok alatt a napirenden lévő alkotmány sértések. A tanácsosokra hallgatnak, a nádori méltóságot nem töltik be. Pénz- és katonai ügyeinket egészen Bécsből intézik.

A vakbuzgó Rudolf alatt ezekhez még a vallásüldözések járulnak. Midőn pedig a rendek az 1604. országgyűlésen vallási sérelmeiket feszegetik, a hozott 21 czikkhez Rudolf önkényt a 22-et csatolja, melyben a vallásügyek tárgyalását eltiltja.

A felvidéki rendek ezen önkénykedésre megtagadják az adófizetést. A bécsi kormány nem retten vissza az erőszaktól sem. A török háború nyomoraihoz most a német háború nyomorai járulnának. De a nemzetnek szabadítója akad kismarjai *Bocskai Istvánban*.

Bocskai megnyeri a hajdúkat s ezek segítségével elfoglalja Kassát, majd az egész Felvidéket Pozsonyig. Rudolf tanácsosai Bástat küldik ellene. Alig hogy hadai kivonulnak azonban Erdélyből, a rendek Medgyesen fejedelmükké választják Bocskait (1605.), ugyanazt teszik a magyarországi rendek Szerencsen.

A török örömeiben nem csak hogy elismeri, de még koronát is küld neki. A higgadt embert nem ragadja el szerencséje. Nem koronáztatja meg magát, mikor a magyarnak van koronás királya. Királyát akarja a nemzettel kibékíteni s biztosítani a nemzetnek alkotmányát s vallásszabadságát.

A Mátyás főherczeggel folytatott tárgyalások eredményeként a *bécsi béke* (1606.) tervei egy részét megvalósította. Biztosítja ez a szabad vallásgyakorlatot, megigéri a nádori szék betöltését s más sérelmek orvoslását a következő országgyűlésen. Erdély és a részek fejedelmének Bocskait ismeri el.

Nagy fegyverhatalmával a harczoló feleket is békére kényszeríti. Ugyanazon évben létesül a *zsitvatoroki béke*. Az első béke, hol a szultán a „bécsi királyt“ vele egyenrangú hatalomnak, császárnak ismeri el s midőn többé évi adót nem fizetnek.

A zsitvatoroki béke véget vet a 15 éves háborúnak s megvalósítja Bocskai másik tervét: az országnak a nyugalmat visszaadja.

A nagy embernek még azon év végén bekövetkezett halála azonban csaknem véget vetett a sikereknek. Rudolf nem akarja a bécsi békét elfogadni. A már-már megújuló felkelést Mátyás főherczeg csendesíti le, kit a család képviselétével megbízott. Szövetkezik ez a magyar, osztrák s a morva rendekkel és fegyver erejével kényszeríti Rudolfot, hogy Magyarországról s az örökös tartományokról lemondjon (1608.). (Csehországot tartja meg).

A magyarok most *Mátyást* (II.) választják meg királyuknak (1608—1619.) s tartják az 1608. koronázás előtti és koronázás utáni országgyűlést. Törvénybe foglalják a bécsi békét, nádort választanak

s megállapítják az országgyűlés két házának a tagjait.

Kiegyenlíti ez az országgyűlés az alkotmány és a királyi hatalom közötti ellentétet.

6. A török hódoltság.

Budának 1541-ben történt elfoglalásával megkezdődik a töröknek a betelepülése hazánkba. Az ország 3 részre oszlik. A nyugati s az északi keskeny területen a magyar király uralkodik, középontja Pozsony. Az ország közepe Budával a töröké. Erdély s a tiszai vidék az erdélyi fejedelmeknek hódol, a kik udvarukat Gyulafehérvárott tartják.

A király az országgyűléseket Pozsonyba hívja össze. A nemesség nem fejenként jelenik meg, hanem a megyék követeket küldenek. A fő- és köz-nemesség ez időben már külön-külön folytatja tanácskozásait.

A török az elfoglalt területeket a kormányzás tekintetében 4 vijaletre s 25 szandzsákságra osztotta. A földbirtokot a szultán a hűbéres szpahinak adományozza. A jobbágnak nem csak a nagy adót, harácsot kell megfizetnie, hanem még földesura is adót, tizedet szed tőle. Sőt a hódoltsági jobbágy magyar s török részre egyaránt adózik. Minthogy a falu felelős a töröktől kivetett adóért, más menekvés nincs, mint a falustól való megszökés. Keletkeznek a népes alföldi városok.

A királyi Magyarországon is csak rosszabbra fordult a jobbágy sorsa. A végeken a török rablásoknak van kitéve. A váraknál pedig a közmunkát s a fuvart végzi. A várak fentartása, a zsoldosok ellátása az adók folytonos emelését vonják maguk után. A nemesség a jobbágy helyzetén a *szabad költözködés* visszaadásával iparkodik segíteni (1547).

A terheiktől szabadulni akaró pórok az egy s más okból közéjük keveredett nemesekkel a *szabad hajdúk* csapatait szervezik. Ezek vagy a megyék s fejedelmek zsoldjában vagy saját szakállukra harcolnak a török ellen. A törökkel a harcot kívülők a várak őrsége folytatja. A várakban eleinte a nemesség húzódik meg, utóbb azonban a királyi kormány idegen *zsoldosokkal* tömi meg a várakat.

A harc a 16. században csaknem teljesen védelmi. Mezei had nincs. Az urak banderiumaikat nem tudják kiállítani. A nemesség általános felkelése nem lehetséges. A nemesség *részleges felkelése* marad meg megyénkint az alispán vezérlete alatt.

A megyék válnak e korban mind jobban nemzet-fenntartó intézménynyé. Egyöntetű fejlődésüket a Tripartitum biztosítja. Az országos törvényszékek szünetelésével a *megyei törvényszékek* lépnek előtérbe. Elnökük az alispán, tagjai a választott táblabírák. A főurak pereit is ide utalvák.

A megye érezteti hatalmát a hódoltsági területen is. Sőt a hódoltságba eső megyék gyűléseit a szomszédos be nem hódolt területen tartják meg. A folytonosság nem szakad meg. A török kiűzetése után, mintha mi sem történt volna, folytatja a megye működését.

7. *Reformatio, ellenreformatio.* *Pázmány.*

A kereszténység egységét a 16. században megbontotta a reformatio. Az új vallások útát találnak hazánkba is. Az ország bonyolult helyzete csak elősegíti terjedésöket. Luther, mind Calvin tanai buzgó hirdetőkre találnak. Amannak terjesztésében Stöckel, Honter s Fischer fáradoznak, emezében pedig Dévai Biró Mátyás, Melius-Juhász Péter s mások különösen a Tiszavidék magyarsága között. Erdélyben a lutheránus s a kálvinista hit mellett meghonosodik az unitárius vallás is, szervezi Dávid Ferencz. Kivülők itt találjuk még a szombatosok felekezetét.

Urak és jobbágyok a 16. században nagyrészt az új vallásokat követik hazánkban. Úgy hogy az e századbéli Magyarországot protestáns országnak mondhatjuk. Hiba, hogy a nemzetiségeket az új vallások még jobban szétválasztják. Luther tanait a németek, Calvinéit a magyarok követik.

Az új vallások terjedésének, mint Európaszerte, hazánkban is az ellenreformatio vet véget. A katolikus vallás, miután reformálta magát, tanait pedig körvonalazta, megkezdte a harcot. A cél, nem csak útját állani az új vallások terjedésének, hanem a

már elfoglalt teret is visszahódítani. Az ellenreformatio katonái a jezsuiták. Ezeket hozza be Magyarországba Oláh Miklós primás (1561), Erdélybe pedig Báthory István.

Az új vallások ellen harczolók küzdelmét nagyobb siker akkor koronázza, mikor *Pázmány Péter* állott az élökre. Egyszerű jezsuitából lesz esztergomi érsekké (1616). Csodálatos ékesszólásával magával ragadta hallgatóit, nagy tudományával legyőzte kételkedésöket. Tőzsgyökeres magyarsággal irt könyveivel (Kaláuz) leverte ellenfeleit (Alviczi, Komáromi, Csipkés). Egyedül mintegy 30 főrangú családot nyer meg újból a katolikus vallásnak. Nagyszombatban az Oláhtól alapított jezsuita-főiskolát egyetemmé fejlesztette. Katolikus buzgalma azonban nem tette elfogulttá Erdélyt illetőleg. Jól tudja, hogy Erdély nélkül „gallérunk alá pökik a német.”

Az ellenreformatio sikerét mutatja, hogy a 17. században többségre jutnak az országban a katolikusok.

8. Erdély szerepe a 30-éves háborúban. *Bethlen Gábor. I. Rákóczy György.*

Az ellenreformatio küzdelmei fegyvert adtak Németországban úgy a protestánsok, mint a katolikusok kezébe (unio, liga). Mátyás békés uralkodása csak késleltette a harcz kitörését. Annál elkeseredettebben folyik az, midőn a buzgó *II. Ferdinánd* (1619—1637) lép Mátyás örökébe. Beleavatkozik egész Európa s meg sem szűnik harmincz éven át (1618—1648).

Magyarországon a bécsi béke biztosította ugyan a vallásszabadságot, de félő, hogy a békés térítést itt is erőszak váltja fel s hogy a vallásszabadsággal az alkotmány is veszendőbe megy, mint Csehországban. Hogy nem úgy történt, azt a kis Erdély akadályozta meg.

Erdélyben Boeskait Rákóczy Zsigmond, majd az erőszakos Báthory Gábor követte. Báthory zsarnok uralma a rendeket Bethlen Gábor pártjára kergette. Miután Báthoryt saját hivei megölték, Bethlen, a legnagyobb fejedelem, jutott az erdélyi trónra (1613—1629).

Bethlen Gábor nagy volt a harcban, nagy a béke műveiben egyaránt. Erdély oly virágzó jólétnek örvendett uralma alatt, mint soha azelőtt. Nem feledkezik meg az anyagi jólét fejlesztése mellett a szellemiekről sem (enyedi collegium).

Erdély uralma alatt nagyhatalmi szerepet játszik. Európa leghatalmasabb államai, mint egyenrangú féllel szövetkeznek vele a 30 éves háborúban. Ferdinánd nagy hatalma háromszor fegyvert fogat vele, de míg ő győzött, szövetségesei mindig veszítenek. Kénytelen így megújítani a bécsi békét Nikolsburg (1622.), Bécs (1624.), majd Pozsonyban (1626.). Ferdinánd e békék alapján fentartani igéri hazánknak mind vallási mind politikai szabadságát.

Győzelmei után királylyá is megválasztják hívei, bár egész Magyarország a kezében van, nem koronáztatja meg magát. A koronázás az esztergomi érseket illeti, nem prédikátorát.

Midőn Ferdinánddal a török kiverésére akar szövetkezni, Bécsben elutasítják. Politikáját éppen oly gyanúval kísérik, mint Martinuzziét.

A halál akkor ragadta el, a 43 ütközetben részt vett nagy fejedelmet, midőn sógorával, Gusztáv Adolfal készül Ferdinándot két tűz közé szorítani.

Utóda *Rákóczy György* (1630—1648.) nem folytat európai politikát, országa boldogításának szenteli idejét. A mikor pedig a francziáknak s a svédeknek sikerül őt bevonni a háborúba, hamar megbékél *III. Ferdinánddal* (1637—1657.) Linczben. A linczi béke az előbbieknél vallási pontjait egészíti ki.

A török már féltékeny Erdélyre, Rákóczyt eltiltja a háborútól. A magyarországi nemesek sem pártolnak Rákóczyhoz, mint az előbbi felkelésekben történt. Ez Pázmány működésén kívül *Esterházy Miklós* nádor befolyásán mult. Folyton békítgeti a 16. század e harmadik nagy magyarja a török és a német pártot. A török kiverésére akarja őket egyesíteni.

A 30 éves háborút befejező béketárgyalásokra meghívták Rákóczy követeit is, de a fejedelem nem küldötte el. Hiba volt, mert Magyarország és Erdély kimaradtak így a westfáliai békéből s nélkülözték ennek folytán a nemzetközi biztosítást.

9. A töröknek új hódító tervei. Erdély bukása. A vasvári béke.

A linczi békét becikkelyezték, a vallás-üldözés azért még sem szűnt meg. A helyzet még rosszabbodik, midőn III. Ferdinánd trónját fia, *I. Lipót* (1657—1705) foglalja el. Az uralkodása alatt történt minden rossz lelkének két érzületéből: a korlátlan uralomvágyból s térítési vágyból folyik. Gonosz tanácsadói ezen érzelmeivel élnek vissza.

A független Erdély eközben virágzik, Bethlen óta alig is fűzi valami a portához. De Köprili Mohamed nagyvezér új életet önt a hanyatló birodalomba s feléleszti a török hódító politikáját. Lengyelországra vágyik. E politikának azonban útjában áll a hatalmas Erdély.

Szálla a gazdag Erdély mind a német mind a török szemében. Alkalmatlan időben szövi hát *II. Rákóczy György* nagyravágyó terveit. A lengyel korona elnyerésére szövetkezik X. Károly svéd királlyal. De rövid időre cserélhette fel a fejedelmi süveget a koronával (1657). Szövetségesre magára hagyja, mert Lipót a dánokat izgatta ellene. Rákóczyt meg a lengyelek s a töröktől ráküldött tatárok szorongatták. Fényes serege tatár fogságba kerül, maga csak nehezen menekül vissza Erdélybe.

Rákóczynak meggondolatlan politikája nem csak trónjába került, de még Erdélyt is a romlásba sodorta. Szokatlanul *Rhédeyt*, majd *Barcsayt* nevezte ki a török fejedelmekké. A trónért való küzdelem, meg háromszoros török hadjárat minden keservét zúdította a boldogtalan országra. Lipót közbenjárása majd beavatkozása csak rontott a dolgon. A Rákóczy utódává választott *Kemény János* szintén életével fizette meg vállalkozását (1662).

A független Erdély elbukott, a török *Apaffyt* tette meg fejedelemmé.

A török hódításait már Rákóczy halála után Nagyvárad megszállásával kezdette meg (1660) s folytatja Érsekújvár elfoglalásával (1663). Montecuccoli császári vezér húzó-vonó taktikája nem segít a bajon. *Zrinyi Miklós* a nagy költő s államférfiú az, a ki nem csügged. Nem csak szóval, hanem példájával akar lelkesíteni. Mint a támadó hadjárat hive az 1663/64. téli hadjáratban visszafoglalja Pécsét s le-

rontja a Szulejman építette eszéki hidat, a török sereg átjáróját. Egész Európa ujongva üdvözli a lánglelkű vezért, csak a kormány hallgat elismerésével. Ismét Montecuccolira bizza a fővezérletet, a ki aztán tétlenül nézi mint rontja le a török Zrinyi várát, Zrinyt. Csak akkor száll szembe a nagyvezérrel, midőn az örökös tartományokat félti. *Sz. Gotthardnál* fényes diadalt vesz a törökön (1664).

A győzelmet a szégyenteljes *vasvári béke* követte. Minden a török kezében marad, a mit elfoglalt. Kitűnik, hogy a német nagyobb ellensége a magyarnak, mint a török.

10. A Wesselényi-féle összeesküvés. *Kurucz-labancz világ.*

A vasvári béke a király leghívebb alattvalóit is kormánya ellen hangolta. Az ország legfőbb méltóságai szövik titokban a terveket, hogy az ország baján segítsenek. Wesselényi, a nádor áll élükön, vele tartanak Nádasdy országbiró, Zrinyi Péter, horvát bán, Rákóczy Ferencz s Frangepán. A tervezetések közben hal el Wesselényi, Zrinyi után a másik vezető szellem. Kátyúba is jut az egész összeesküvés. Készületlenül tűzik ki a zászlót Zrinyi és Rákóczy. Még nagyobb baj, hogy kegyelemre megadják magukat.

A legnagyobb visszatorlás veszi most kezdetét. Zrinyi, Frangepán s Nádasdy a vérpadon mulnak ki. A pozsonyi törvényszék meg nap és nap mellett itéli el az összeesküvés gyanuja alatt álló protestánsokat. A kuruczok első támadásának a visszaverése után pedig egyenesen *felfüggesztik az ország alkotmányát* (1673).

Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét nevezték ki teljhatalmú kormányzóvá.

A rettenetes kurucz-labancz küzdelem veszi most kezdetét. Szomorúbb korszaka alig van történelmünknek. Nem rendszeres harczot folytat itt a német és a németpárti magyar a németellenes kuruczczal, hanem valóságos irtóháborút. A legválogatottabb fogásokat gondolják ki, hogy mint pusztítsák egymás életét és birtokát.

XIV. Lajos győzelme s a császár kudarcza csak növeli a kuruczok bátorságát. Szervezkednek, a

mint XIV. Lajos szövetkezik velök (1677) s kiváló vezérük akad az ifjú *Tökölyi Imre* grófban. Lipót is kénytelen komolyan számot vetni a felkelőkkel, a kibontakozást keresi. Más mód nem lévén, kénytelen a *soproni országgyűlésen* visszaállítani az alkotmányt s betölteni a nádori méltóságot is (1681). De a kuruczok nem bíznak már a bécsi kormány őszinteségében, a török szövetségével még nagyobb erővel készülnek a harcra.

11. A 16-éves fölszabadító háború.

A török Magyarországot a vasvári béke óta békében hagyta. Háborúja Lengyelországgal volt, de itt Szobieszký János súlyos csapásokat mért rá. Kara Musztafa nagyvezér, minthogy a felkelők különben is nógatták, a Szulejmanét is fölülmuló sereggel Bécsset támadja meg. Szobieszký lengyel király segítségével azonban megmentette Bécsset. A töröknek közelálló győzelme súlyos vereséggé változott (1683. szept. 12.).

Bécs felmentését a párkányi diadal, majd Esztergom megvétele követte. Kezdetét veszi ezzel hazánkban a 16 éves felszabadító háború.

A nemzet is belátja, hogy végre valahára a Habsburg házba vetett remények megvalósulásukhoz közelednek. Mind tömegesebben hagyják el Tökölyit és pártját. Nem csalódnak. A következő három év sikerei, míg egyrészt a törököt ejtik kétségbe, másrészt Buda visszafoglalását készítik elő. A török Tökölyi elfogattatásával egészen megbontja a kurucz pártot.

A 100-ezer főből álló nemzetközi sereg, köztük 15 ezer magyarral, 1686. jun. 18-án fogja körül Budát. Hiába való az őrség vitézsége, hiába jön a nagyvezér fölmentő sereggel, „Törökország kulcsa,” a Budának nevezett romhalmaz Lothringeni Károly fővezér birtokába jut (1686. szept. 2.). Petneházy Dávid, volt hajdúkapitány és Fiáth János az elsők a falakon.

Buda visszafoglalása az ország egyesítéséhez vezet. Egyik erősség a másik után kerül most a keresztények birtokába. A következő évben a Lothringeni herczeg Mohácsnál nyílt ütközetben is nagy

diadalt arat. Sőt az 1688. évben már Szerbiában hordozzák meg a keresztények diadalmas zászlóikat.

Erdélyt ingatag politikája szintén bukásba sodorta. A helyett, hogy a császár-királylyal karöltve a felszabadítás munkájában venne részt, az időt alkudozásokkal tölti. Addig alkudozik, míg nem a mohácsi győzelem után Lothringeni Károly megszállotta a fejedelemséget (1687). A teljes megaláztatástól a töröktől fejedelemmé tett Tökölyinek zernyesti diadala mentette meg. Ezt követte a *Leopold-féle diploma* kiadása (1690), a mely Erdélynek a magyar királysághoz való viszonyát egész 1848-ig szabályozta.

Rövid időre ugyan utóbb még a törökre mosolygott a szerencse, de a 90-es évek nagy vezérei kiköszörültek a csorbát. Badeni Lajos *Szalánkemén*nél (1691). Savoyai Jenő pedig Zentánál (1697) vívják ki nagy diadalaikat.

Mindkét fél hajlandósága a *karloviczi* békére vezet (1699), a melynek értelmében csak a Temesvidék marad meg a török kezében.

12. Az ország felszabadításának a következményei. Központosítási törekvések.

Az ország felszabadításában önálló magyar hadsereg nem vesz részt. Hamar kitűnik, hogy a nagy Zrínyi jól látott, midőn azt mondotta, hogy baj lesz, ha a császár-király egyedül menti fel az országot.

A törekvéseknek csak előhírnökei gyanánt jelentkeznek: a protestánsok üldözése, a zsoldosok további zsarolásai s a mindenütt összeesküvést látó némely túlbuzgó tábornoknak örvengése (Caraffa, Eperjes).

Ily előzmények után a legrosszabb előjelek közt ült össze a *pozsonyi országgyűlés* (1687). Ezen országgyűlésen nem csak hogy a fiág örökösödésének az elfogadását erőszakolta ki a kormány, de a nemzetet az aranybulla záradékáról is lemondatta. Az örökösödési törvény értelmében megkoronázott I. Józsefnek a hitlevele pedig tág teret nyitott a kormány önkénykedésének.

A kormány már ezen országgyűléstől bizottság kiküldését kívánja, a mely a czélszerű újításokat megtenné az országban. A rendek éltek a gyanúperrel, nem teljesítették a kormány kívánságát. Ekkor a kormány maga nevezett ki ily bizottságot Kollonich Lipót elnöklete alatt.

A bizottság munkálatait a Bécsbe hívott főrendekkel akarják elfogadtatni (1696), hogy meglegyen a törvényes látszat. Széchenyi Pál érsek hazafias magatartásán azonban ez hajótörést szenvedett. Kolonichot ez meg nem riasztja, önkényűleg hajtatja végre az újításokat.

Voltak ugyan közöttük czélszerű újítások, de egészükben károsak voltak a nemzetre. A cél volt, hogy az örökös tartományok mintájára kormányoztassék az ország, hogy az ott divatos adórendszert honosítsák meg, hogy a nemzetet fönttartó nemesi rendet kiváltságaitól foszszák meg, hogy térítések és telepítésekkel katholizálják az országot. Majd pedig, ha a már úgy is elszegényedett nemzetet a nagy adók egészen kimerítették, a zsoldosoknak minden képzeletet fölülmuló garázdálkodásai megtörték: a német birodalomba vigyék be, mint választó királyságot, hogy a Habsburgok császárságát annál inkább biztosítsák.

Nem is gondolták, hogy az elcsigázott nemzet egy újabb felkelést tudjon támasztani, pedig csak alkalmas vezér kellett, hogy a szivekbe fojtott keserűség fegyveres ellentállássá változzék át.

13. Rákóczy Ferencz szabadságharcza (1703–1711).

A nemzeti felkelésnek alkalmasabb vezére nem lehetett, mint II. Rákóczy Ferencz, az erdélyi fejedelmek sarjadéka. Maga is tapasztalta és érezte az elnyomatás keserű következményeit. Az alkalmas pillanat a zászló kibontására érkezett, midőn a spanyol örökösödési háború kitört s az idegen zsoldosok nagy része elhagyta az országot. Összeköttetésbe lép azért XIV. Lajossal, de Longueval, kit a levél átadásával bízott meg, elárulja. Nagyatyjának, Zrinyi Péternek sorsától csak szökése mentette meg.

Lengyelországban azután csakugyan sikerült XIV. Lajossal az összeköttetést megtalálnia. 1703-ban lépte át a határt, de a nemesség eleinte tartózkodó állást foglal el. Kiáltványának közzététele után azonban nincs senki az országban, ki önzetlen hazaszeretetéről s ügye igazságáról meg ne volna győződve. Általános lesz a felkelés a hazában.

Sikerrel biztat minden, XIV. Lajos győzelmei s a felkelők térfoglalása egyaránt. S bár utóbb Rákóczy és XIV. Lajos nagy csatákat vesztenek (Nagyszombat, Hochstädt), az ország azért egészében Rákóczyénak mondható 1704-ben, sőt az erdélyiek éppen ekkor választják meg fejedelmükké. A magyarországi rendek is jogalapot adnak Rákóczy állásának, midőn *szövetkezett rendekké* alakulva *vezérlő fejedelemnek* választják Szécsényben (1705.)

Mindinkább előtérbe lépnek azonban a felkelés gyengéi. Nincs alkalmas, a hadvezetéshez értő vezér, bár guerilla vezérekben nincs hiány (Vak Bottyán, Ocskay, Károlyi). Nincsenek ügyes tisztek, kik a legénységet begyakorolnák. Nincs pénz, a melyen hadiszereket, ruhát lehetne vásárolni és a zsoldot fizetni. A szükség a fejedelmet rézpénz verésre kényszeríti (libertások).

A bajt növeli, hogy XIV. Lajos hadiszerencséje letűnével mind kevesebbet törődik a felkelőkkel, a mikor pedig az *ónodi detronizatioba* vitte bele őket (1707), egészen magukra hagyja.

A lelkesedés tart tovább is, de nincs meg az eredmény. Nagyobb ütközeteket a rendes hadsereggel szemben ezután sem tudnak megnyerni (Trencsén 1708, Romhány-Vadkert 1710.) A dühöngő pestis szintén bomlasztólag hat.

Az alkudozások közben többször megújulnak, de célhoz nem vezetnek. Lipót hallani sem akar a külföldi garantiáról s Erdély függetlenségéről. Ily alapon nem akar egyezkedni a Lipót örökébe lépő *I. József* sem (1705—1711). József, hogy békés szándékát kimutassa, még akkor is, midőn a Felső-Tisza vidék kivételével minden a kezében van, Pálffy Jánost teszi meg fővezérré s felvéteti vele újból az alkudozás megszakadt fonalát. Károlyi Sándor Rákóczy tudtával indítja meg a tárgyalást, de utóbb ellenére köti meg a *szatmári békét* (1711).

Ezt a kegyes József már nem érte meg, de

özvegye, majd utóda III. Károly is megerősítik a békét.

A szatmári béke biztosítja mindazt a miért a háborút vívták: Magyarország és Erdély szabadságát s a protestánsok szabad vallásgyakorlatát.

Rákóczy a neki biztosított amnestiát nem fogadja el, idegen földön, Rodostóban fejezi be életét (1735).

VII. A nemzet és a dynastia kibékülése. Az újkori államintézmények.

1. A reformok III. Károly (1711—1740) korában. A *pragmatica sanctio*.

A szatmári békével a nyugalom évei következnek be az országban. Abba marad az a csendes küzdelem is, melyet eddig a király és a nemzet, egyfelől a királyi hatalom gyarapításáért, másfelől a nemesi kiváltságok fentartásáért vívtak egymással. III. Károly kedvében jár a nemzetnek, ennek a következménye, hogy a kölcsönös bizalom király és a nemzet között helyre állt.

Az országnak a kor megkívánta igények szerint való berendezésében király és nemesség egyaránt buzgólkodnak. A király hatalma érdekében, a nemesség, mert érzi hazánk elmaradottságát. Az 1712 15. és az 1722 23. országgyűlésektől megvalósított reformok kiterjeszkednek törvényhozásra, közigazgatásra, törvénykezésre s az országnak katonai, pénzügyi és politikai viszonyaira.

A törvényhozásban alig történik valami lényegesebb átalakítás, mint a *kerületi ülések* rendszerítése. A közigazgatásban már nagyobb az ujitás. A felállított *kormányshékek* gyökerei ugyan a történelmi multba nyulnak vissza, de teljesen új szervezetet kapnak. Így a *kir. cancellaria*, mely a király felségjogait kezeli; székhelye Bécs. A *kir. helytartótanács* Pozsonyban, mely az ország legfőbb igazgatását hivatott vezetni.

A törvénykezés terén elsőfokú bíróságok az *úri székek*, a *megyei* s a *városi törvényszékek*. A megyei

törvényszéktől felebbezni lehetett a *kerületi táblákhoz* (4), innen pedig a *királyi kuriához*, mely most (1723) két táblára oszlik: hétszemélyes táblára és kir. táblára. A városi törvényszékektől részben a személyenkhöz, részben a tárnokhoz felebbezték a polgárok peresügyeiket.

Az ország pénzügyeinek a kezelését a *magyar udvari kamara* feladatává tették. Pozsonyban, utóbb Budán székel, még is a bécsi kamarától függött.

A kormányzések daczára a megye teljes autonóm jogot élvezett. A megyékbe összpontosult köznemesség mindinkább nemzetföntartó elemmé válik. A főnemesség elidegenedése veszi már ekkor kezdetét.

Átalakul a honvédelem is. A nemesi felkelést elvben fentartják ugyan, de a közszükségletnek jobban megfelelő *állandó hadsereget* szervezik. Állandósítják a portális katonaságot, mert tagjait a jobbágyok közül toborzák vagy fogdossák.

Az állandó katonaság maga után vonta az állandó adó behozatalát. Az adót egy meghatározott összegben az egész országra vetették ki.

Mindezen intézkedések a királyi hatalom emelésére szolgáltak, annál is inkább, mert a kormányzések tagjai csak a királynak voltak felelősek.

Nem érintették az újítások a nemesség kiváltságait. Károly kimélte a nemességet, mert szüksége volt jóindulatára. Utolsó férfi tagja volt a Habsburg családnak, a nőág örökösödését akarja elfogadtatni. Teljesíti kívánságát a nemesség, midőn az 1722/23. országgyűlés 1., 2. és 3. cikkében elfogadja a *pragmatica sanctiōt* azzal a kikötéssel, hogy az országot saját alkotmányos törvényei szerint kormányozza a király. A nemzet és dynastia tehát egyaránt leköti magát. Egyúttal szentesítik e törvénycikknek magyarország és az osztrák tartományok között fenálló *personal uniōt*

Felszabadul hazánk területe a török uralom alól is teljesen. Két háborút visel a törökökkel (1716—18, 1737—39). Az elsőben nagy siker kíséri fegyvereit. Nemcsak a Temesvidékét foglalják vissza vezérei, hanem Szerbia és Oláhország jó része is Károly birtokába kerül. A másodikban a régi temesi grófságon kívül mindent elveszít.

Hazánk lakossága a szakadatlan háborúk alatt nagyon megfogyott. Kormány és egyesek egyaránt

telepítésekkel akarnak a bajon segíteni. A kormányt a németesítési és katholizálási szándék készteti főképpen erre. De rosszul számít, mert a települések legnagyobb részben a magyar elem gyarapodására vezetnek.

2. Mária Terézia (1740—1780).

III. Károly a helyett, hogy telt kincstárral és nagy hadsereggel biztosította volna leánya trónját, megelégedett a diplomatai alkudozásokkal. A következők mutatták, hogy rosszul számított. Az európai fejedelmek rögtön Károly halála után osztozkodni akartak Mária Terézia örökös birtokain. S most az annyiszor gyanúsított magyarság volt az, mely az örökösödési háborúban (1740—1748) megvédte a családnak birtokait némely olasz és sziléziai birtokok kivételével. A felbuzdult nemzet vitézségének eredménye volt szintén, hogy a császári méltóságot is visszakapta a család. A hét éves háborúban (1756—1763) ugyancsak a legnagyobb áldozatokra vállalkozott.

Mária Terézia nem is feledte el egész életében, hogy mivel tartozik a magyaroknak. Ha az alkotmány korlátain egyszer másszor túl lép, azt legtöbbször a nemesség szűkkeblűsége idézi elő s a szándék, hogy a nemzetnek hasznára legyen.

Női tapintatával főurainkat egészen Bécsbe edesgeti s hogy a nemesség is megismerkedjék az idegen műveltséggel a magyar testőrséget létesíti. Némelyek azután testőrfjaink közül azok, kik munkásságukkal a magyar irodalom újjáalkotói lesznek.

Anyai gondoskodása nem feledkezik meg a jobbágyokról sem, kik az ország minden terhét viselik. *Urbariumában* meghatározza a jobbágnak lehető legnagyobb kötelességét földesurával szemben.

Az országnak az anyagi érdekei szintén a szíven feküdtek a királynőnek, de sok tekintetben szándékainak útját állta az, hogy a nemesség ellenezte az adóemelést. Innen van azután, hogy a kormány a vámokból iparkodik magát kárpótolni. A behozott *vámrendszer* gyarmati rangra süllyeszti Magyarországot: nyersterményeit olcsó pénzért használja fel Ausztria, kezdetleges iparcikkeit pedig drágán adja el Magyarországon. Így a visszacsatolt Fiume

(1776) sem lendített sokat kereskedelmünkön. Még a Zsigmondtól elzálogosított szepesi városokat s a Temesvidékét is bekebelezi az országba.

Fontosabbak azon intézkedései, melyeket az ország szellemi felvirágoztatása érdekében tett. Felújítja az apostoli királyi czímet s ebből kifolyólag kegyúri jogát korlátlanul gyakorolja. Püspökségeket alapít, főpapi javakat adóztat meg, az eltörült jezsuitarend birtokait foglalja le. Feleleveníti a *placetum regiumot*.

Gondját képezik az elemi s középiskolák alapítása. A gymnasiumokat állami felügyelet alá véteti s számukra a *Ratio Educationis*-ban egyöntetű tanmenetet állapíttat meg. Jogakadémiákat s bányászati akadémiát állít fel. Az orvosi karral bővített egyetemet Budára téteti át (1770).

3. II. József (1780—1790).

II. József ellentéte anyjának, mert míg az az alkotmányt és a rendi kiváltságokat tiszteletben tartotta, addig József egyenesen a rendi előjogok ellen intézi támadását. Célja sokféle vallású, nemzetiségű s műveltségű országait egységes birodalomná olvasztani össze, hol egy legyen a nyelv, egyféle az igazgatás s törvénykezés. Alkotmányosság s a történelem folyamán kialakult jogok iránt nincs érzéke. Nem koronáztatja meg magát, hogy esküje ne korlátozza.

Hazánkban intézkedéseinek útját állotta a papság és a nemesség nagy hatalma. Ezen hatalom megtörése az, mi első sorban gondját képezi.

A szerzetes rendeket elválasztotta római főnökségeiktől, utóbb pedig eltörülte mind ama rendeket, a melyek nem foglalkoztak tanítással vagy betegápolással. Vagyonukból vallási és tanulmányi alapot szervezett. A főpapságot a római curiával való szorosabb érintkezéstől tiltotta el. A protestánsokról való gondoskodását a türelmi rendelet igazolja.

Hogy élénkebb szellemi mozgalmat teremtsen, megszünteti a cenzurát. Az ifjúság nevelésénél az irányadó szempont, hogy az állam céljainak megfelelő polgárokat neveljen. Nem csak a középiskolák szervezését fejleszti Mária Terézia szellemében, hanem az állami felügyeletet ezeken kívül

még a seminariumpokra is kiterjeszti. Az egyetemet Budáról Pestre helyezte át.

Az autonóm megyékbe tömörült nemességet megfosztja politikai, mint törvénykezési jogaitól. A 10 kerületbe beosztott megyékben kinevezett, nem választott tisztviselők vannak. Ezek hajtják végre a Budára helyezett helytartótanács rendeleteit. Az eltörölt városi és megyei törvényszékek helyét a felállított 38 első folyamodású törvényszék pótolja.

A jobbágyokat kiveszi az úriszék hatásköre alól s a robottól akarja megszabadítani őket, továbbá megadja nekik a szabad költözködési jogot.

Az általános teherviselést készíti elő a föld fölmérésével s a nép megszámláltatásával. Az ebből folyó tévedés szülte a véres Hora és Kloska-féle lázadást Erdélyben.

Az igazgatás, törvénykezés s iskolák nyelvét a németet teszi. A koronát, nemzeti önállóságunk jelvényét a bécsi kincstárba viteti.

A nemzetiségünket s önállóságunkat fenyegető reformok már-már nyílt felkelésbe hajtják a nemzetet, midőn a török háborúban is szerencsétlenség kíséri József fegyvereit. De szellemi nagyságát legjobban bizonyítja, hogy halálos ágyán rendeleteit mind visszavonja, kivéve a sajtó- s vallásszabadságot s a jobbágyokat érdeklő határozatait. Boldogítani akarja népeit, nagy szívét fájdalommal töltötte el, hogy éppen boldogtalanságukat idézte elő.

4. II. József reformjainak a következői.

A még Józseftől visszaküldött koronát kitörő lelkesedéssel fogadták az országban. Divatos lett a magyar ruha s a magyar nyelv a társalgásban, ez utóbbi tanítását az országgyűlés is kötelezővé teszi az iskolákban. Felkarolják s olvassák a magyar nyelvű irodalmi termékeket, a mi aztán az irodalomnak ad új lendületet. Szóval József rendelete figyelmessé teszi a nemzetet, hogy minő kincset kell őriznie nyelvében.

A megyék is a reactio terére lépnek. Egyik-másik egyenesen a Habsburg-Lothringen családnak a trónhoz való jogát vonja kétségbe. Nagyban készülnek a II. Lipóttól (1790 - 1792) összehívott

országgyűlésre. Megkezdí ez tanácskozásait Budán, folytatja utóbb Pozsonyban (1790—91). A sok lármának azonban más eredménye nem lett, minthogy megelégedtek a Mária Terézia korabeli törvényes állapotok visszaállításával. Kimondják, hogy Magyarország független ország, semmi más országnak alávetve nincs, saját törvényei szerint kell azt kormányozni (1791 X. t. cz.). A törvényeket a király és országgyűlés csakis együttesen magyarázhatják. Adót és ujonczot az országgyűlés adhat. Törvénybe iktatják a vallásszabadságot.

II. József reformáló törekvésének van még harmadik hatása is: a *reformok szükségességének az érzete*. Maga az országgyűlés reformbizottságokat küld ki. A francia s angol irodalom hatása alatt kiadott röpiratoknak meg se szeri se száma nincs. Mind politikai, mind társadalmi életünk ujjáteremtését czélozzák ezek.

A kitört francia forradalom csak bátorítólag hat, sőt Martinovics apátot titkos társulatok alakítására vezeti. Részt vesz abban, vagy legalább tudomása van arról ugyszólva szellemi arisztokrátiánk minden egyes tagjának. A lelkes Laczkovics s a nagyeszű Hajnóczy támogatják Martinovicsot. Hajnóczynál találjuk meg először hazánkban a népképviselőten nyugvó alkotmányos királyság s a felelős miniszterium öntudatos elméletét.

A kormány megrémülve a francia forradalom túlzásaitól, a szabadelvű eszmék szülte mozgalomnak csak hátrányait látja. A legkiméietlenebb üldözést kezdi meg a liberálisok ellen az országban. Megijeszti az atyja nyomdokait követő *I. Ferencz* (1792 - 1835) királyt is, úgy, hogy irtózáttal fordul el a reformoktól.

Martinovics hat társával a vérpadon végzi életét (1795).

5. Magyarország részvétele a francia háborúban. Szent szövetség.

A francia forradalmi mozgalmakban a trónok és a kiváltságos osztályok egyaránt veszedelmöket látták. Már II. Lipót köt védelmi szövetséget a porosz királlyal. A francia miniszterium a szövetségkötésre hadüzenéssel válaszol. De a háború kitörését Lipót

nem érte meg, Ferencznek kellett a francziákkal felvenni a harczot.

Mintegy negyed századon át (1793—1815) foglalkoztatják a francziák s nagy császáruk Napoleon egész Európát. A harczok súlya legnagyobb részben Ferenczre, a császárra nehezedik. Mint Mária Terézia korában, most is a magyarok hozzák a legmesszebb menő áldozatot emberben, pénzben és élelmi szerekben. Országgyűléseink mást sem végeznek, csak adót és katonát szavaznak meg. Nem ingatják meg a nemzetet hűségében még Napoleon csábitó szavai sem. A nemesi insurrectio is több ízben kiáll, legutoljára 1809-ben. Kitűnik, hogy hadsereg számba már nem jöhet. A nemzetnek tehát nincs hadserege.

A kor követelte reformokat következetesen elodázzák, bár még 1808-ban is egynek vallja magát a király a nemzettel és az alkotmány védelmére hívja fel azt. Nem talál visszhangra az az ajánlat sem, hogy a monarchia súlypontját Budára helyezze át a király. A régi traditiókkal nem tudnak szakítani a Habsburgok. Midőn a német-római császárság elhomályosul Napoleon császársága mellett, felveszi Ferencz az osztrák császári czimet (1804), majd meg hogy Németország egészen Napoleon befolyása alá jut, letesz a német-római császári cím használatáról (1806). Kimondja azonban, hogy az új cím Magyarország alkotmányát semmiben sem érinti.

A rossz pénzgazdálkodás még fokozza az általános nyomort. Midőn a nép az adót már nem tudja fizetni, a kormány meg kölcsönt nem kaphat, papírpénzt bocsát ki. A mikor pedig már nagyon elszaporodott az értéktelen papírpénz, a *devaluatiot* mondják ki (1811). Százazreknek adta ez kezébe a koldusbotot.

A szövetségesek Napoleon leverése után a bécsi congressuson Európa politikai térképét rendezik, nyomban meg rá Ausztria-Magyarország, Poroszország és Oroszország fejedelmei a *szent szövetséget* alkotják meg (1815). A cél, hogy a szuronyok hatalmával minden szabad mozgalomnak útját állják, szóval a régi rend uralmát biztosítsák továbbra is.

1812 után a magyar országgyűlés sem ül össze többé 12 éven át. Metternich a szent szövetség mindenese nem tört ugyan nyíltan a magyar alkotmány ellen, de nem vesz arról tudomást. Harmadízben

fenyegeti veszély az ország önállóságát. A megyéket a nyakukra küldött *helytartókkal* hallgattatják el. A hazának munkás fiait az országot elárasztó kémek kényszerítik a közügyektől való visszavonulásra. Az iskolák tanmenete s a szellemi zárrendszer, melylyel az országtól a külföld irodalmi termékeit tartják távol, a szellemiekben általános elmaradottságot idéznek elő. A már feléledt öntevékenység abbanmaradása anyagi haladásunknak vágja útját.

Csüggedés és kétségbeesés szállja meg a honfiak szívét. Hazánk legjobbjai a nemzet végóráját várják.

6. A politikai élet ébredése. Széchenyi István.

A tespédés korszakában van egy kis sereg, mely nem mondott még le a nemzet jövőjéről. Az írók kis serege ez. Tollával akar életet önteni a szunyadó nemzetbe.

A mult példáival lelkesít, tetterre ösztönöz. A nemzet javán munkálkodókat bátorítja, másrészt a nyelv kiművelésével akarja megteremtteni a nemzeti lét alapját.

A kormány erőszakoskodásaival szintén tetterre serkent. 1822-ben önként adót és katonát vet ki az országra. A megyék ellenállanak, úgy hogy Ferencz király kénytelen összehívni az országgyűlést (1825. szeptember 11.).

Az országgyűlésen a király maga beismeri a törvénysértéseket, a mi a nemességet csak bátorítja. De a többség megelégszik a régi feudális alkotmány biztosításával, a reformra törekvők pedig két évi ülésezések után, elérnek annyit, hogy József nádor elnöklete alatt az 1790. országgyűlési bizottság munkálatának a felülvizsgálatára újból bizottságot küldenek ki.

József nádor, a király öccse, a mérsékelt reformok embere volt. Hivatalba lépése óta jó magyar, a ki úgyszólván egész életét a bécsi kormány és a magyar országgyűlés közt felmerült ellentétek elsimítására fordította.

Az újjászületés korszakának egyik kiváló alakja *Széchenyi István gróf*, „a legnagyobb magyar.” Föllépése ugyancsak az 1825—27 országgyűlés korszakára esik. Életén kész nemzetét megváltani. De

a nemzet boldogulását nem a kormánynyal való ellenkezésben látja, hanem a munkálkodásban. Tettre serkenti a nemzetet, hogy saját szorgalmával valósítsa meg az ország szellemi és anyagi virágzását. Példájával akar hatni, midőn a *Magyar Tudományos Akadémia* alapját veti meg egy évi jövedelmével, majd midőn a *Gazdasági Egyesület* s a *Nemzeti Casinót* létesíti. *Hitel* című munkájával a reformra törekvőkbe önt életet. Azt hiszi, úgy mond, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz. *Világ*-ával Dessewffy Taglalatát czáfolja meg s egészen elhallgattatja a maradiakat. A *Stadium* a cél megvalósítására vezető eszközöket logikai egymásutánban sorolja fel.

Széchenyi buzgalma virágoztatja fel a *Duna-gőzhajózási Társulatot*. A lánczhíd felépítésével pedig a nemesség adómentességén akarja az első csorbát ejteni.

7. A reform-országgyűlések.

Az előbbi országgyűlésen határozott pártalakulásokat nem látunk. Széchenyi fellépése tisztázta az állapotokat, úgy hogy az 1832–36. országgyűlésen már a reformokat akarók vannak többségben. Oly kiváló vezérek, mint Kölcsey, Beöthy, Deák, Balogh, Klauzál, Bezerédy stb. vezetik őket a nagyfontosságú küzdelemben. Még is a főrendiház conservatív többsége, majd a kormány útját állják a gyökeresebb újításoknak. Sem a magyar nyelvet, sem a vallásszabadságot, sem pedig az urbariumot illetőleg nem tudnak egyességre jutni. Csekély az eredmény, de mégis haladás. A törvényeket a latin mellett magyarul is szerkesztik, könnyítenek a jobbágyok helyzetén, törvénybe iktatják, hogy a lánczhídon a nemes is fizet.

A közvélemény kialakítására tesz sokat ezen országgyűlésen *Kossuth Lajos. Országgyűlési Tudósításaival*. Tájékoztatja a megyéket az országgyűlés folyásáról, a szőnyegre került reformokról. Közli természetesen a pro és contra elmondott figyelemre méltó beszédeket is.

A reformszellem ébrentartására folytatja utóbb működését *Törvényhatósági Tudósításaiban*. Így lehetséges azután, hogy a közérdekű kérdéseket az

országgyűlések szünetelésével a megyegyűléseken vitatják meg, az utóbbiak mintegy amazok pótlói gyanánt szerepelnek.

A nagy szabadelvű irány megriasztja a kormányt Perbe fogatja s elítélteti Kossuthot, Wesselényit s az országgyűlési ifjak néhányát. De nem ér célzt, mert a következő 1839—40. országgyűlés Deák szaván indulva a sajtó- és szólásszabadság elismerését erőszakolja ki a kormánytól. Ugyanitt Deák körvonalozza a király és kormány közt lévő különbséget. Hangsúlyozza, hogy a nemzetnek joga van a kormány eljárását ellenőrizni. Azután elfogadják az *örökváltságot*, a katonaságnál 10 évi szolgálati időt állapítanak meg s a sorshuzást hozzák be.

Kormány és nemzet kezdenek már megbarátkozni, midőn a szabadelvűek táborában áll be szakadás. Kossuth *Pesti Hírlap*-ját veszedelmesnek tartja Széchenyi. Azt hiszi, hogy izgatásaival a forradalomba viszi bele a nemzetet. Kossuth *modorát* a *Kelet népe*-ben támadja meg.

A célzt tekintve mindenben egyet ért hazánk e két nagy fia, csak hogy más utakon akarják a célzt elérni. Széchenyi veszedelmesnek tartja a politikai szabadság erőszakolását, a meggazdagodott s művelt nemzet szerint elnyeri a szabadságot is. Kossuth mindenek előtt a szabadságot akarja.

Az idők jele, hogy a főrendűek sem zárkóznak el teljesen a reformoktól, *fontolva haladó várttá* alakulnak Dessewffy Aurél vezérlete alatt. Lapjuk a *Világ*.

Élénk hirlapi viták keletkeznek, tisztázódnak az eszmék. Hirlapirodalmunk megalakulását innen számíthatjuk.

A lapok mellett a megyegyűlések sem szünetelnek. A közteherviselés képezi itt is, ott is a vita tárgyát. Az említett elv dönt a követválasztásoknál is. Erősen a zsebet érintette ez már, vér folyt nem egy választásnál. A megyék többsége nem veszi fel utasításai közé.

Az 1842—43. országgyűlés mindezek daczára eredményeket mutat fel. Több mint 50 évi küzdelem után végre az állam hivatalos nyelvvé tették a magyart. Ez a törvényhozás, törvénykezés, igazgatás a az iskolák hivatalos nyelve. Kimondják továbbá s nem-nemesek *hivatal- és birtokképességét*.

Lassú a haladás, de az eredmények így is méltánylandók. A kormány magatartásában eddig mi sem változott. Nem változtat a dolog folyásán az sem, hogy I. Ferencz helyét a már 1830-ban megkoronázott V. *Ferdinánd* foglalja el 1835-ben. A kormány politikájának irányítója azelőtt és azután is Metternich herczeg.

8. A kormány reactiója. Az ujjászülett Magyarországnak

A szabadelvű ellenzéknek, de különösen Kossuthnak hatása érezhető az egész magyar közönség körében. A politikai ujitás vágya foglalja el a kebleket. Nem elégitik őket ki Széchenyi mérsékelt gazdasági reformjai. Még az országnak anyagi felvirágoztatásában is inkább Kossuthot követik, ki az ipar és kereskedésnek akar mindenen előtt lendületet adni. Pesten iparkiallitást rendeznek, majd Kossuth buzgólkodása a *Védegyletet* hozza létre, melynek tagjai hazai iparczikket fogyasztanak. Kereskedelmi társulatot, gyárakat létesítenek, Fiuméig vasutat akarnak építeni. Mindezt azért, hogy Ausztriától függetlenítsék az országot.

Nem tetszik a dolgok ilyen folyása a kormánynak. A főrendek jó része szintén reformot akar, de a kormánnyal egyetértve. Maga a kormány is belátja, hogy valamit tenni kell, ha azt nem akarja, hogy Magyarország egészen kivonja magát hatása alól. Tétlenségét és akadékoskodását abba hagyja tehát s a munka terére lép.

A jó útra tért kormány támogatására vállalkozik most Széchenyi. A helytartótanács kebelében létesített közlekedési osztály élére áll s a Tisza szabályozásához fog. A rohamosan haladókat pedig újból megtámadja a *Politikai programmtöredékekben*.

De a kormány működésének útjában állanak a megyék. Ezek a végrehajtó hatalom közegei. Autonomiájuknál fogva meggátolják minden nekik nem tetsző dolog végrehajtását. A megyék ezen ellenállási képességének akar véget vetni Apponyi György, az új kanczellár, midőn a megyéjökben nem tartózkodó főispánok helyére *adminisztrátorokat* nevezet ki.

Az igazgatás eme központosítása annál idő-

szerűbbnek látszik, mert ugyan e czél vezeti az ellenzék egy részét, élén Eötvös, Szalay és Csengeryvel. Kossuth megyéi helyett központosítást akarnak. A garantiát Ausztria túlkapásai ellen a parlamentáris felelős miniszterium nyujtaná.

A legszélesebb mederben indul meg a történetek után a harc kormány és ellenzék között. Az ujitásokat illetőleg alig van köztük különbség, csupán a kormány szándékai gyanúsak, midőn nem a többségben lévő szabadelvűek élére áll, hanem mesterseges többséget akar teremteni.

Az ellenzék jónak látja a tömörülést. Elveiket Deák állapítja meg 12 pontban. Vezérüknek *Batthyányi Lajos* grófot vallják. Az egész ellenzéknek mozgó lelke azonban, úgy a megyegyűléseken, mint a diétán Kossuth Lajos.

A diéta összeülte előtt gyászba borította az országot az utolsó nagy nádornak, József főherczegnek a halála (1847. január 13.), éppen midőn 50 éves áldásos munkálkodását készült ünnepelni a nemzet. A csapás annál nagyobb volt, mert békítő szellemére, tapintatos vezetésére nagy szükség lett volna a pártok tusáiban.

A király magyar beszéddel nyitotta meg a nevezetes 1847—48. országgyűlést Pozsonyban (nov. 7.) Lelkesedéssel fogadták a királyi előterjesztéseket, de a kormány támadása az adminisztrátori és a Partium-kérdésben csaknem az országgyűlés feloszlására vezetett. Ekkor jött híre a párizsi februári forradalomnak. Kossuth a nagy időket nagy dolgok keresztülvitelére látja alkalmasaknak. Remek beszédének hatása alatt az alsó tábla a *népképviselői alkotmány* behozatalát és a *felelős parlamentáris miniszterium* felállítását mondja ki (márczius 3.). Az egész Európán végigfutó forradalmi mozgalom Metternichet is elsöpörte egész rendszerével. Ekkor már a főrendeket sem tartja vissza mi sem, hogy az alsó tábla javaslatát elfogadják (márczius 14.). Márczius 15-én az országgyűlés kívánalmait a nádor vezérlete alatt küldöttség viszi Bécsbe.

Ugyan e napon az ifjúság Pesten a vérnélküli forradalmat viszi végbe, a melynek eredménye: a *szólás- és sajtószabadság*. Petőfi „Talpra magyar“-ja és a 12 pontban összefoglalt kívánalmuk a szabad sajtó első termékei.

Márcezius 17-én a király Batthyányi Lajost bízta meg a miniszterium megalakításával, a ki azután Magyarország és a liberális párt legnagyobb fiaiból alkotta meg az első felelős miniszteriumot.

Április 11-én a szentesített törvényeket hirdették ki a király és a praesumtiv trónörökös jelenlétében. A 25 éves küzdelem eredményeként a nemzet kívánalmait valósítják meg e törvények. A kormányzések megszűnnek, a Pesten székelő felelős miniszterium kormányozza az országot. Kimondják a közteherviselést, a vallások egyenlőségét, az uniót Erdélylyel. Eltörlik az ősiséget, a dézsmát, robotot, papi tizedet, uriszéket. Magyar és magyar közt nincs már különbség, a hazaszeretetben és a hazáért való munkálkodásban versenyezhetnek. Nem nemesi jog többé az ország dolgainak intézése, de éppen azért nem pusztán nemesi kötelesség az ország védelme sem.

A legelőrehaladottabb országok sorába emelte fel az utolsó rendi országgyűlés hazánkat. Úgy látszott, hogy egy szebb jövőnek hajnala virrad a sokat szenvedett magyarra.

10. Szabadságharcz. Absolutizmus. Kiegyezés.

A bécsi kormány hatalmon maradt emberei szemében szálka volt a magyar alkotmány. Hamarosan elhatározzák, hogy ha másképpen nem, hát erőszakkal semmisítik meg a kivivott jogokat. A magyar miniszterium működése elé mindenféle akadályt gördítenek. Lehetetlenné teszik tagjainak a királylyal való személyes érintkezést. Az országban a nemzetiségeket lázítják a magyar ellen.

Batthyány társaival lemond. Erre az 1848. jul. 2. összeült népképviselői országgyűlés az ügyek vezetésével a Kossuth elnöklete alatt megalakult honvédelmi bizottságot bízta meg.

A honvédelmi bizottság, midőn látja, hogy az országban lévő rendes katonaság mit sem tesz a lázadók megfékezésére, nagy sietséggel a honvédséget szervezi. Az új katonaság derekasan megállta helyét. Élét veszi a szerb és oláh mozgolódásoknak, Jellachichot horvátjaival Ausztriába szorítja, de a

bécsi forradalmat már nem tudta támogatni, Windischgrätz elnyomta azt.

A kamarilla leveti most álarczát. Ferdinándot lemondásra kényszeríti s helyébe az ifjú Ferencz Józsefet teszi meg császárnak (1848. decz. 2.).

Windischgrätz nagy erővel tör az országra, gyakorlatlan honvédeinket viasszaszorítja, sőt 1849. januárjában az ország fővárosát is elfoglalja. De téved, midőn azt hiszi, hogy a szabadságért küzdő nemzetet megtörte. A vérkeresztségen keresztül ment honvédeink a tavasz nyitával kiköszörülnek a csorbát. Görgei, Klapka és Damjanich vezérlete alatt egymásután vivják ki a hatvani, gödöllői, isaszegi, váci, nagy-sarlói és komáromi fényes győzelmeket. Bem pedig Erdélyt tisztítja meg az osztrákoktól.

A győzelmi örömek közt veszi a nemzet a hírt, hogy a bécsi kormány jogvesztettnek nyilvánította (márcz. 4.). A debreczeni országgyűlés a *függetlenségi nyilatkozattal* felel rá, az ország kormányzójának választotta meg Kossuthot (ápr. 14.).

A tehetetlen Ausztria, midőn honvédeink már Budát is visszafoglalták (máj. 21.), az oroszot hívta segítségül. A túlerővel szemben kevés volt a lelkesedés, kevés a vitézség, elbuktunk. Görgei Világosnál az oroszok előtt lerakta a fegyvert (aug. 13.).

Irgalmatlan visszatörles veszi most kezdetét. Bitó és golyó mindazok jutalma, kiket tehetségük a nemzet vezéreivé tett. Az országot részekre osztják, idegen, cseh és német hivatalnokokkal árasztják el. Megvalósult a bécsi kormánykörök régi óhaja: a Habsburgok egységes Ausztriája. Magyarország csupán földrajzi fogalom immár.

De a nemzet, a mely szabadságharczával életképességét mutatta meg, át tudta élni az absolutizmus szomorú idejét, át a proviziumot. A jogalapról nem tántorította el sem az 1860. *októberi diploma*, sem az 1861. *februári pátens*.

A haza bölcsé husvéti cikkében (1865) a kibontakozást a fejedelem bölcsességétől s igazgasszeretetétől várja. S nem csalódott. Ő felsége 1865. decz. 14-ére összehívta és személyesen nyitotta meg az országgyűlést. Ezt ugyan a szerencsétlenül végződő porosz háború megszakította, de a háború bevégeztével, midőn a kiegyezést elfogadta, visszaállította a jogfolytonosságot.

A kiegyezés véget vet a szerencsétlen vegyes házasságnak, melyben eddig Ausztriával éltünk. A szintén alkotmányt nyert Ausztriával *reál-unióba* lép Magyarország. A *pragmatica sanctió*ban megállapított uralkodó közösségén kívül ugyanis 1867. óta közös ügyeink is vannak. Közös a külképviselet s közös a védelem és a pénzügy a mennyiben ezekből folyik. Egyebekben mindkét állam független egymástól és egymás mellett mint önálló államok szerepelnek.

A közös ügyeket a delegatiók tárgyalják. A delegációba mindkét állam országgyűlése 60—60 tagot küld. Évenként felváltva Budapesten vagy Bécsben üléseznek. A magyar és osztrák delegátusok külön-külön tárgyalnak, legfeljebb szavazásra gyűlnek össze. A közös költségek hányadát (quóta) 10 évenként állapítják meg, esetleg a két állam egymáshoz való viszonyát új alapon is szervezhetik az országgyűlések.

Ezek után a jogait visszanyert nemzet lelkes hangulatban jött a koronázásra. Esztergom érsek-prímása 1867. június 8-án tette *Ferencz József* Ő Felseje fejére a szent koronát az ország fővárosában.

A nemzet végre révbe jutott. Szeretett hazánk békés fejlődését azóta mi sem zavarta meg. Az isteni gondviselés azt is lehetővé tette, hogy az 1896. évben annak ezer éves fennállását ünnepelhettük meg. Akkor bemutatott haladásunk feljogosít arra, hogy megnyugvással nézzünk a második ezer év elé.

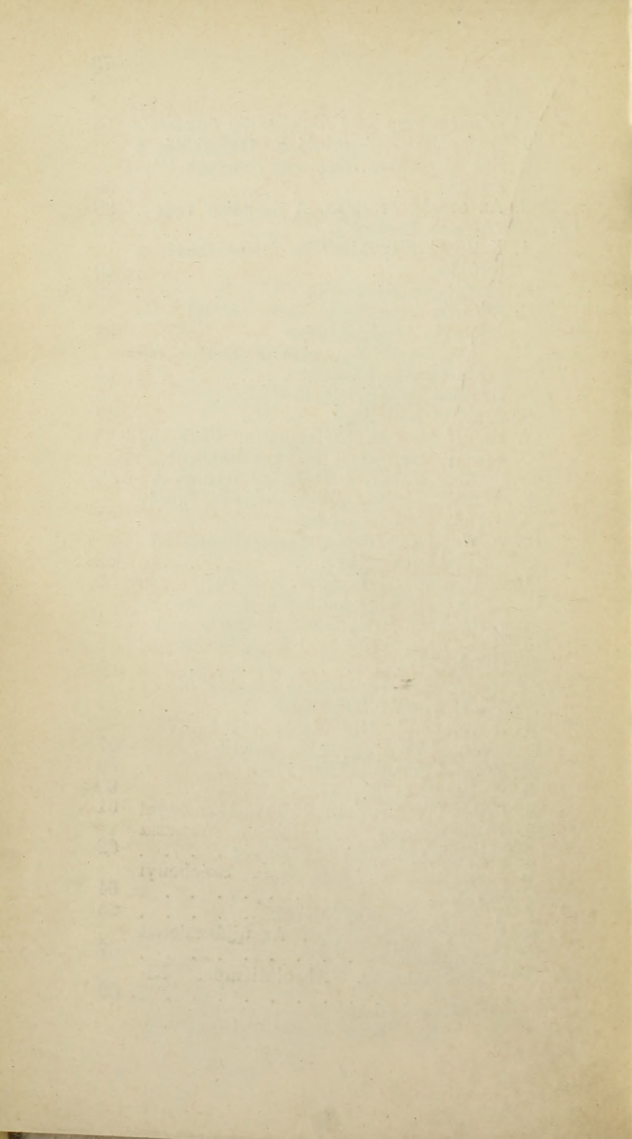
Értelemzavaró sajtóhibák.

9. lap utolsó sor 931 helyett olvasandó 933.
37. lap alulról 13 sor *szétválasztani* kimarad.
-

Tartalom.

<i>I.</i>	<i>A magyar föld ős, pogány korszaka 972-ig</i>	3
	1. Magyarország a magyarok beköltözése előtt	3
	2. A magyar nemzet származása	5
	3. A magyar nemzet őshazája, vándorlásai	6
	4. Honfoglalás. Magyarország a magyarok bejövetelekor. A honfoglaló magyarok száma	7
	5. Kalandos hadjáratok kora	8
<i>II.</i>	<i>A szent István-féle királyság 972—1242</i>	10
	1. A központi hatalom kialakulása. A kereszténység behozatala	10
	2. A monarchia megalapítása. Sz. István belső intézkedései	11
	3. Az idegen befolyás s az ellene támadt nemzeti visszahatás kora	14
	4. A kereszténység és a királyság megszilárdulása	16
	5. A korlátlan királyi hatalom. Harczok a két császárral	17
	6. A királyi hatalom hanyatlása. Az arany bulla	19
<i>III.</i>	<i>A szent István-féle királyság bomlása; a hűbéri eszmék szerint való szervezkedés 1242—1458</i>	21
	1. A tatárjárás és következményei	21
	2. Az utolsó Árpádok	22
	3. A szabad választó királyság	24
	4. Az Anjouk. a) Károly Róbert (1308—1342)	24
	b) Nagy Lajos (1342—1382)	25
	5. A zavarok és belső háborúk. Nagy Lajos halála után. A főnemesség a király fölé kerekedik	28
<i>IV.</i>	<i>Hunyadiak kora</i>	31
	1. A főnemesség a hatalom birtokában	31
	2. Hunyadi Mátyás (1458—1490)	33

V.	<i>A köznemesség és a főnemesség küzdelme</i>	36
	1. A Jagellók trónrajutása. Összekötés a Habsburgokkal. Alkotmányharcok. Pórlázadás	36
	2. Az ország romlása. A mohácsi vész	38
VI.	<i>Török-német világ</i>	40
	1. Kettős királyválasztás. Szövetkezés a törökkel	40
	2. Martinuzzi és Erdély	42
	3. A török terjeszkedése. Az erdélyi fejedelemség megalakulása	43
	4. A 15 éves török háború. Erdély beavatkozása a háborúba	44
	5. Bocskai István felkelése	45
	6. A török hódoltság	47
	7. Reformatio, ellenreformatio. Pázmány	48
	8. Erdély szerepe a 30-éves háborúban. Bethlen Gábor. I. Rákóczy György.	49
	9. A töröknek új hódító tervei. Erdély bukása. A vasvári béke	51
	10. A Wesselényi-féle összeesküvés. Kurucz-labancz világ	52
	11. A 16-éves felszabadító háború	53
	12. Az ország felszabadításának a következményei. Központosítási törekvések	54
	13. Rákóczy Ferencz szabadságharcza (1703—1711)	55
VII.	<i>A nemzet és a dynasztia kibékülése. Az újkori államintézmények</i>	57
	1. A reformok III. Károly (1711—1740) korában. A pragmática sanctio	57
	2. Mária Terézia (1740—1780)	59
	3. II. József (1780—1790)	60
	4. II. József reformjainak a következményei	61
	5. Magyarország részvétele a francia háborúkban. Szent szövetség	62
	6. A politikai élet ébredése. Széchenyi István	64
	7. A reform-országgyűlések	65
	8. A kormány reactiója. Az újjászületett Magyarország	67
	9. Szabadságharcz. Absolutizmus. Kiegyezés	69

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és általa minden hazai könyvtárustól megszerezhető:

Stampfel-féle

Tudományos zseb-könyvtár.

tudományos zseb-könyvtár“ időhöz nem
többen, 60 filléres kis füzetekben jelenik meg
a tudományok minden ágára kiterjeszkedik.

tudományos zseb-könyvtár“ idővel mind-
több felöleli, a mi az általános műveltség körébe
tartozik. A csinos külsejű füzeteket, rendkívüli
hasznosságukra való tekintettel, bárki könnyen meg-
szerezheti, aki pedig a hasznos tudnivalók ismeretét
legkényelmesebb módon akarja elsajátítani, az
tétlenül vegye meg „*A tudományos zseb-
könyvtár*“-t. A jó magyarsággal és eleven stilussal
írt füzetek főbb vonásokban világos képet
adnak az illető tudományról és megismertetik az
irányítást mindazzal, amit az illető szakmából ok-
vetetlenül tudnia kell.

Eddigelé a következő füzetek jelentek meg:

Földrajzi és statisztikai tabellák. Összeállította Hick-
mann A. és Péter J.

Arithmetikai és algebrai példatár. Irta Dr. Lévay E.

Kis latin nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.

Magyar irodalomtörténet. Irta Gaal Mózes.

Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.

Francia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.

Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.

Római jog. I. Institutiók. Irta Dr. Bozóky Alajos.

Római jog II. Pandekták. Irta: Dr. Bozóky Alajos.

Egyházjog. (Kathol.) Irta Dr. Bozóky Alajos.

Magyar nyelvtan. Irta Gaal Mózes.

Magyar stilisztika. Irta Gaal Mózes.

Magyar retorika. Irta Gaal Mózes.

A sík trigonometriája. Irta Dr. Lévay Ede.

Római régiségek. Irta Dr. Schmidt Márton.

Magyarok története. Irta Cseh Lajos.

Kereskedelem története. Irta: Dr. Stirling Sándor.

Legközelebb pedig — szintén időhöz nem kötötten — következő kötetek megjelenése van tervbe véve :

Aesthetika
 Alkotmánytan
 Arithmetika és Algebra
 Árisme
 Astronomia
 Az ember őstörténete
 Chémia (szerves)
 Chémia (szervetlen)
 Egyetemes irodalomtörténet
 Egyházjog (Prot.)
 Egyháztörténet
 Építészeti stilisme
 Észjog
 Ethika
 Fogalmazványok
 Földtan
 Geológia
 Görög irod. tört.
 Görög régiségek
 Gyorsírás
 Kereskedelem isme
 Kereskedelmi földrajz
 Lélektan
 Logarithmustáblák
 Logika
 Magyar helyesírás
 Magyar közigazgatási jog
 Magyar közjog
 Magyar magánjog
 Magyar poetika
 Mértan
 Művelődéstörténet

Mythológia
 Német helyesírás
 Német irodalomtörténet
 Német nyelvtan
 Nemzetgazdaságtan
 Nemzetközi jog
 Népisme
 Oktatási módszertan
 Olasz nyelvtan
 Orosz nyelvtan
 Paedagógia
 Pénzügyi jog
 Pénzügytan
 Physikai repetitorium
 Physikai földrajz
 Planimetria
 Politika
 Rajzolás
 Római irod. tört.
 Statisztika
 Stereometria
 Természetrájk:
 Állattan
 Bogárgyűjtő
 Rovargyűjtő
 Lepkegyűjtő
 Növénytan
 Növényhatározó
 Ásványtan
 Természettan
 Török nyelvtan
 Világtörténet

Megrendelhető alulírt kiadónál, s bármely hazai könyvárusnál.

Pozsony—Budapest.

Stampfel Károly,
 kiadó.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

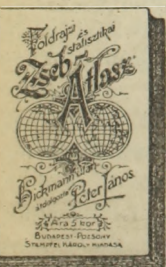
megjelent és általa s minden hazai könyvárustól megszerezhető:

Astronomia az égitestek mozgásának és fizikai tulajdonságainak ismertetése. Az éjszaki földgömb csillagabroszával és 47 képpel. Irta **Polikeit Károly**, tanár. Ára kötve 2 korona.

A képzőművészetek története az építés, szobrászat és képirás fejlődése a legrégebbi időktől napjainkig 150 képpel. Irta **Prém József**. Ára kötve 2 kor.

Mindenkire nézve ajánlatos a :

Hickmann és Péter-féle Földrajzi és Statisztikai Zseb-Atlasz.

Ezen felülmulhatatlan **zseb-atlasz** 60 térképen és grafikai táblán áttekintést nyújt a föld összes államainak viszonyairól, különös tekintettel hazánkra. A csinos térképek, csodálatos mennyiségű adatai, **a földrajzi és statisztikai zseb-atlaszt unicum**má és a művelt közönség részére nélkülözhetetlen szükségletté teszik. Ezen **zseb-atlaszt** mindenki élvezettel fogja tanulmányozni, mert közérdekű dolgok oly sokaságát közli világos előadásban, mint a mennyi

ty alakban eddigelé egyáltalában még nem került nyilvánosságra.

Hickmann és Péter-féle Földrajzi és Statisztikai Zseb-Atlasz

5 koronáért

minden könyvkereskedő útján beszerezhető.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban
megjelent és általa s minden hazai könyvárustól
megszerezhető:

Nemzetünk

Szerkeszti *nagy költői*
Gaal Mózes.

Tájékoztató.

„Nemzetünk nagy költői“ czímen újabb vállalatot indítok meg, mely úgy a művelt nagy közönségnek, valamint a tanuló ifjúságnak kedves olvasmányul kínálkozik.

A magyar szellem kiválóbb képviselőinek: a költőknek, a regény- és drámaíróknak nem száraz életrajzát, hanem élvezetes és érdekesen megírt jellemképét, műveiknek az életrajz keretébe foglalt esztétikai fejtegetését tartalmazzák ezek a 3 4 íves, csinos füzetek. Azok is kedvvel forgathatják, a kik a szóban forgó írókat olvasták, s azok is megértik, akiknek még nem volt módjukban az illető írók műveit olvashatni.

E vállalatnak az a czélja, hogy a tanulóknak hozzáférhetővé tétessék mindaz a mire okvetlenül szüksége van.

Ismerteti az egyes írókat és azok műveit mi által a tanulónak, az illető író iránti érdeklődését felkelti, és hathatósan elősegíti az olvasó abbeli kívánságát, hogy a szóban forgó író vagy költőt közelebbről megismerhesse.

A vállalat a következő költők és írók jellemképeit fogja tartalmazni:

<i>Tompá Mihály</i>	<i>Kisfaludy Sándor</i>
<i>Arany János</i>	<i>Kisfaludy Károly</i>
<i>Petőfi Sándor</i>	<i>Vörösmarty Mihály</i>
<i>Balassa Bálint</i>	<i>Jósika Miklós</i>
<i>Zrinyi Miklós</i>	<i>Eötvös József</i>
<i>Gyöngyössy István</i>	<i>Kemény Zsigmond</i>
<i>Csokonay V. Mihály</i>	<i>Jókai Mór</i>
<i>Berzsenyi Dániel</i>	<i>Katona József</i>
<i>Kazinczy Ferencz</i>	<i>Szigligeti Ede</i>
<i>Kölcsey Ferencz</i>	<i>Madách Imre.</i>

A mennyiben az egyes írók, mint koruk szellemének a kifejezői jelennek meg, hová-tovább az egész magyar irodalom-történet kiegészül ez írói jellemképekből.

A csinosan és izléssel kiállított füzetnek ára

egyenként 40 fillér.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban
megjelent és általa s minden hazai könyvtárától
megszerezhető:

Minden tanulóra nézve

igen fontos:

Életpályák

Útmutató

minden pályára, az arra elő-
készítő összes tanintézetek, tanfolyamok
és vizsgák ismertetésével

különös tekintettel

a katonai nevelő- és képzőintézetekre, az ipari,
kereskedői és általában kevésbé ismert pályákra

Az összes minősítő, szervező törvények, szervezeti sza-
bályok, rendeletek, utasítások, miniszteri jelentések
iskolai értesítők alapján

összeállította

Ferenczy István,

nagyszombati m. kir. államfőgymn. igazgató.

Harmadik javított és bővített kiadás

Ara füzve 4 korona, díszkötésben 5 korona.

